

ШЫН

№ 73
(18348)

2013 чылдың
ИЮНЬ 27,
четверг
Садар өртээ
хостуг

shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

ФЕСТИВАЛЬДЫ – БЕДИК ДЕННЕЛГЕ

Дириг хөгжүмнүн болгаш шажын-шарык «Үстүү-Хүрээ» фестивалынын шынар тала-биле чаа деңнелче дүрерин Тываның Башкы Шолбан Кара-оол чалдаан.

Дириг хөгжүмнүн болгаш ша-
жынның фестивалын эрттирериниң
идеязынын боттанышкынының
ачызында тыва чонунуң культу-
ра-төөгү салгалы – сарыг шажынның
Үстүү-Чадаанада Үстүү-Хүрээзи
катап тургустунуп келген. Ооң-би-
ле чергелештир фестивальды орга-
низастан база эрттирер турарында
чедир шиитпирлеттинмейн турар
айтырыглар хөй дээрзин Шолбан
Кара-оол айтыркан. Чижээ, хемче-
лерни акшаландырырының айты-
ры чылдың-на эң сөөлүндө тур-
густунуп келир. «Ажыл-ишти то-
даргай, бодамчалыг кылыр херек.
Акса-хөреңгини дүвү-далаш ди-
лээр чоруктан уштунары чугула.
Чүве билбес бичии оолдарның үе-
зинден эрткен, амгы үеде бюджет
албан черлериниң удуртукчула-
ры болуп турар-дыр силер, ол чүл
дээрге, системалыг ажыл, ол дээш
харысалга деп чүвени билер үе-
нер келген-дир. Фестиваль дээр-
ге Тываның база бир ылгавыр демдээ
болур. Баштайгы фестивальдарга
ажыглаттынып турган одагаларның
болгаш майгыннарның турары чөп,
ынчалза-даа хөй-хөй эрге-ажык-
тарны барымдаалаар чүүлдер бар
болгай. Фестиваль – ол дээр-
ге чүгле хөгжүмчүлөргө шуулганы
эвес-тир, ол турисчи ажыл-херек-
тер-биле холбашкан экономиктиг
ажыкты бээр ужуруг хемчег-дир».

Делегей чергелиг фестиваль
дээрге улуг харысалга деп, Ты-
ваның Баштыңы демдеглээн. Ол
чүгле организакчыларның болгаш
идеякчилериниң эвес, турум
болгаш айыыл чок чорукту хары-
лап турар эрге-чагыргаларның
харысалгазы-дыр. Ону эртти-
рип турарының шынарындан бүгү
Тываның ат-алдары хамааржыр,
ол республиканың Чазаанга улуг
ужур-дузалыг.

Ындыг улуг хемчегни эрттирер
черни дерииниң болгаш Чадаа-
на хоорайның чаагайжыдылганы-
ның дугайында боданыр үе келген.
Материал-техниктиг хандырылган-
нын, лагерни тургузарының, ак-
шаландырышкынының айтырыг-
лары хөгжүмчүлөргө сагыш салыр
чүүлдер эвес, аңгы-аңгы деңнел-
дин эрге-чагыргаларының сорул-
газы болур.

Фестивальдың кыска төөгүзү

Бирги фестиваль 1999 чылда Чадаанага тус черниң чогаадык-
чы коллективтериниң киржилгези-биле чүдүлгени болгаш бүү-
релди катап тургузарына тураскааттынып эрткен. Ынчангы
болгаш ооң соондагы-даа фестивальдарның эгелекчизи болгаш
нептередикчизи Чадаанада Культура бажыңының методизи,
амгы үеде Тываның күрүне филармониязының удуртукчузу Игорь
Дүлүш болган. Ол 1905 чылда туттунган болгаш үжөн чылдар-
да буза шаптырган сарыг шажын хүрээзин катап тургузарының
эгелекчизи база болган.

Дириг хөгжүмнүн болгаш шажынның фестивалының ат-
алдары хөй-хөй артистерниң аразына дыка алгып, харын-даа
республикадан безин дашкаар үе берген. Хостуг чорук, кайгам-
чык бойдуска хостуг ужуражылгалар, хөй-хөй солун кижилер-
биле аралажыр арга болгаш Тываның онзагай бойдузу бүгү де-
легейниң хөгжүмчүлөрин болгаш хөгжүмгө хандыкшылыгларны
хаара түдүп турар апарган. Фестивальдың төөгүзүңгө онза-
гай болушкун – 2004 чылда бүгү-делегейге сураглыг Аллен Мар-
шаллдың «Сан ра Аркестри»-биле келгени болган. Ол үеден бээр
бүгү-делегейниң сураглыг хөгжүм шуулганы деп ат-алдар аңа
быжыглаттынган.

Үстүү-Хүрээни катап тургузары чонунуң чидип бар чораан чаң-
чылдарын болгаш езулалдарын катап тургузарына сонугал-
дыг дыка хөй кижилерниң херээ апарган. Чаагай чаңчыл болу
берген Үстүү-Хүрээ чыл санында-ла делегейниң бүгү булуңна-
рындан үлүстү чыып турар. Фестиваль сагыш-сеткил катты-
жышкынының төвү, кижилерниң сөөк-язызы, назы-тары болгаш
чүдүлгези, кайы чурттуң хамаатызы, чогаадылгага сундулуу ха-
маанчокка демнежилгезиниң демдээ болган.

Улуг бергелер турза-даа, фес-
тивальга деткимчени көргүзерин
Шолбан Кара-оол аазаан болгаш
ооң организакчыларына «Үстүү-
Хүрээге» албан-езуунуң эрге-бай-

далын тыпсырының дугайында база
катап бодап көөрүн саналдаан.
Ынчан дыка хөй айтырыглар шиит-
пирлеттине бээр. Ону эрттирерин-
ге болгаш материал-техниктиг баа-
заны тургузарына акша-хөреңги
бюджетке салдынар, транспорттуң
болгаш сценаны дерииниң айты-
ры шиитпирлеттинер.

Ужуражышкыны түңнел тура,
дириг хөгжүмнүн болгаш шажын-
ның ол фестивалын организа-
таарының болгаш эрттирериниң
деңнелин бедидериниң талазы-би-
ле саналдарны Тываның Культура
яамызы-биле дугуржуп тургаш ки-
рерин Чазак Даргазының оралак-
чызы Анатолий Дамба-Хууракка
дааскан. Төлөвилелдин удуртукчу-
лары болуп турар хөгжүмчүлөрдөн
Шолбан Кара-оол төлөвилелди
моон соңгаар сайзырадырынга ха-
маарышкан саналдарны кириерин
дилээн. «Фестиваль хостуг, ала-
чайгаар болгаш харын-даа кижиге
сагыш салыр чүүлдерлиг болур
ужурлуг деп санап тур силер. Аңаа
удурланырлар база турар. Ооң кы-
зыгаары кандыг болурун бодап
көрүңер» – деп, Шолбан Кара-оол
демдеглээн.

Деткимче дээш четтиргенин
ужуражышкынының киржикчилери
республика Баштыңына илерет-
кен болгаш фестивальды органи-
заастаарын шыңгыы көөр ужуруг
дээрзи-биле чөпшээрешкенер,
Чазак Даргазының үнелиг саналда-
рын кичээңгейге алырынга беленин
дыңнатканнар.

Чуруктарны Интернеттен
алган.

Хүннүн медээлери

ДЕМИР-ОРУК ТУДУУ УДАВАС ЭГЕЛЭЭР

Тыва Республика чоок-
ку чылдарда Россияның
иштиги ниити продукту-
зунга (ИМП) бодунуң са-
лышкынын улгаттырар.

Ол дугайында Петербуртка
делегейниң экономиктиг шуул-
ганынга билдингир сайгарлык-
чы Руслан Байсаров медег-
лээн. Ооң удуртуп турары Ты-
ваның энергетиктиг үлетпүр
корпорациязы (ТЭУК) Россия-
ның девискээринде улуг хем-
чээлдиң инфраструктура
төлөвилелдериниң бирээзи –
Элегес – Кызыл – Курагино
демир-орук шугумун тудары-
ның төлөвилелин күүседип эге-
лээринче чоокшулай берген,
ол орук Тываны кожазы Крас-
ноярск край-биле харылзашты-
рар болгаш Россияның демир-
орук аргыжылгазының система-
зынче республиканы кириер.

Амгы үеде төлөвилел күрү-
нениң ийи – Ажаалга банкы-
зында болгаш Экономика бан-
кызында дугуржулгада. Күрүне
магадылалы-биле алыр чээли
курлавырларының хаара тут-
тунган инвестицияларның ниити
хемчээлиниң дөрттүн үш кезин
(200 млрд. рубль). Акшаланды-
рышкынының 25 хуузу Бай-
саровтуң компаниязы бодунга
алыр.

«Кызыл – Курагино» демир-
орук – Тываның девискээринде
Россияның эң улуг инвестиция
төлөвилелдериниң бирээзи
болур. 2012 чылда ЕҮК буурап
дүшкен болгаш күрүне керээ-
ден үнген соонда дыка хөй экс-
пертер ол төлөвилелди улам-
чылаары болдунмас апарган
деп санаан.

Ынчалза-даа Шолбан Ка-
ра-оол төлөвилелди уламчы-
лаары дээш демисежир мен
деп медеглээн. Федералдыг
эрге-чагыргалар-биле кады де-
мир-орукту күрүнениң кир-
жилгези чокта тударынга
чөпшээрешкен чаа инвесторну
тып алган. Оон аңгыда Россия-
ның Президентизи Владимир
Путин 2012 чылдың декабрьда
бо төлөвилелге күрүнениң кир-
жилгези эргежок чугула апаар
болза, ону хандылар бис деп
медеглээн.

Бо чылдың февральда
РФ-тиң Транспорт яамызының,
Красноярск крайының болгаш
Тыва Республиканың чазакта-
рының болгаш ТЭУК-тун ара-
зында Красноярскиниң 10-гу
экономиктиг шуулганынга
дүүштүр демир-орук шугумун
тударының дугайында дөрт та-
лалыг дугуржулга чардынганын
сагындыраал. Ол чорук хөмүр-
даш казып тывар комплекске
болгаш регионнуң транспорт
инфраструктуразынга аажок
улуг ужуруг-дузалыг.

Rosbait.ru-нун
медээлеринден.

Июнь 27 — Россияның аныяктар хүнү

Тываның эргим оолдары болгаш кыстары!

Кайгамчык байырлал — Россияның аныяктар хүнү-биле чүректин ханызындан чедирген байырывысты хүлээп ал көрүңер!

Чурттакчы чонунун ортумак назыны 30 хардан ашпайн турар бистиң республикавыска бо онзагай ужур-дузалыг байырлал болур.

Чалыы назынны төрүттүнген чылы-биле эвес, а сагыш-сеткилин амыдыралга туруштуундан, күчү-шыдалындан болгаш чогадыкчы арга-шинээнден, келир үеже чүткүлүнден то-дарадыр болгай. Силерге, бөгү-гү школачыларга болгаш студентилерге, аныяк ажилчыларга болгаш сайгарлыкчыларга, эртем ажилдакчыларынга, эмчилерге болгаш башкыларга, аныяк республиканың даартагы хүнүн тургузар үлүг онаашкан. Чаа технологияларның, чидиг чижилгениң үезинде амыдырал силерден ханы билиг-лерни, шыдамык чорукту, эгелекчи саналдарны, ажилгыр болурун, чедишкениннерже чүткүлдү негээр. Ынчалза-даа силерниң холуңарда эң чугула быра — силерниң аныяк назыныңар бар! Элдеп-эзин чүүлдерже төтөгелвейн, ону камгалал арттырыңар.

Бистер, улуг салгалдың кижилери, силерге идегел-биле көрүп, силерниң күзелдеринер болгаш чүткүлдеринер чаагай сорулгалыг — бурунгу болгаш кайгамчык төөгүлүг, онзагай культурулуг чаң-чылдарлыг, эгээртинмес бойдус байлактарлыг төрзэн Тываның, регионунуң турум сайзыралынче болгаш чечектелишкенинче угланган дээрзинге бүзүрээр бис.

Бистиң аныяктарывыс — ол дээрже улуг болгаш боттук күштүр. Республиканың экономика-тиг, ниитилел-политиктиг болгаш культурулуг амыдыралына аныяктарның улам хөйү-биле киржип турарын демдеглээри өөрүнчүг.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К.ДАВАА.

Хоорайның чаартылга ажилдары — кол кичээнгедейе

Тыва биле Россияның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чыл оюн 2014 чылда демдеглээр-биле хоорайның чаартылгазынга ажилдар кылдынып эгелей берген.

Келир чылда тускай сорулгалыг программалар езугаар эде, чаартып кылыр болгаш чаа тудуг объектилеринге төлевилел кыл-дынган. ТР-ниң Чуртталга-коммунал ажил-агыяының яамызы биле хоорай чагыргазы кады, демниг ажилдап тургаш, федералдыг болгаш республика бюджетиндең көрдүнген акшаландырыш-кын езугаар кылыр ажилдарның төлевилелин тургускан. Кол угла-нышкынны ажилдың шынарынче көөрүн болгаш келир чылын доо-зарын планда кириген. Найысылал-

Бистиң аныяк спортчуларывыстың, эртемденнеривистиң, артистери-вистиң чедишкениннеринге чор-гаарланыр эргелиг бис. Аңгы-аңгы хөй-ниити акцияларын, хамыктың мурнунда Тываның болгаш Россия-ның чоокшулап оран юбилейинге тураскааткан төлевилелдерни организаастаарынга болгаш эртти-реринге аныяктарның идепкейлиг киржилгезин демдеглес аргажок.

Аныяктар политиказының кол сорулгаларының бирээзи — аныяк хамаатыларга боттарының оруун тып алырынга, боттарының күжүн-ге бүзүрелдиг болурунга, эргежок чугула билиглерни, социал камга-лалды болгаш деткимчени алырын-га дузалаары. Аныяктарның эртем-билиг чедип алырынга болгаш ооң соонда ажилга тургустунарынга идиг бээр, аныяк салым-чаяннар-ны деткири, аныяктар ортузунга сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле дыка хөй тускай со-рулгалыг программалар республи-када күүсеттинип турар. Аныяктар-ның дыштанылганын, спорттун аң-гы-аңгы хевирлеринге киржилгезин организаастаар аргалар доктаамал калбарып турар. Аныяктарның чо-гаадыкчы арга-күчүзүн сайзыра-дырынга, оларның профессионал өзүлдезинге, сайгарлыкчы ажил-чорудулгаже хаара тударынга би-чинилерниң болгаш аныяктарның он-он каттыкчылышкыннары идиг берип турар.

Аныяк назын — шилилгениң болгаш дидим идегелдерниң үези. Силер аныяк, угаанныг, салым-чаянныг болгаш чараш силер. Бүгү чүүлдер — силерниң холуң-арда. Силерниң идегелдеринер, бо-далдарыңар болгаш күзелдеринер бүдөр болзун!

Силерге быжыг кадыкшыл-ды, аас-кежиин, чаагай чүүлдерни, шыныч эш-өөрнү болгаш быжыг өг-бүлени, амыдыралга болгаш ажил-ишке чедишкениннерни, даар-тагы хүнге бүзүрелди күзедивис!

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Д.И.Оюнга «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы»

хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

Хөй чылдар дургузунда ак сеткилдиг, идепкейжи ниитилел-политиктиг ажылы дээш Хөй-ниитини улусчу фронтунун Тыва Республикада Девискээр организаастыг комитетинин даргазы Дина Ивановна Оюнга «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың июнь 21 № 128

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының тургузуун бадылаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 21-де «Россия Федерация-зының хамаатыларының кадыкшылын камгалаары-ның үндезиннеринин дугайында» №323-ФХ Федерал-дыг хоойлунун 15 чүүлүнүн 10 кезээниң 2 пунктузунга дүүштүр, 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республика-ның Баштыңының — Чазаның Даргазының эрге-бай-далының дугайында» №97 УХ-1 Конституция хоойлу-зун удуртулга болдурга, доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы-ның мында кошкан тургузуун бадылаар.
2. 2012 чылдың октябрь 23-те Тыва Республика-

ның Баштыңының «Тыва Республиканың Кадык камга-лал болгаш социал хөгжүлдү яамызының тургузуун өскерилгелер кириеринин дугайында» №260 Чарлы-ны күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо Чарлыкты «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

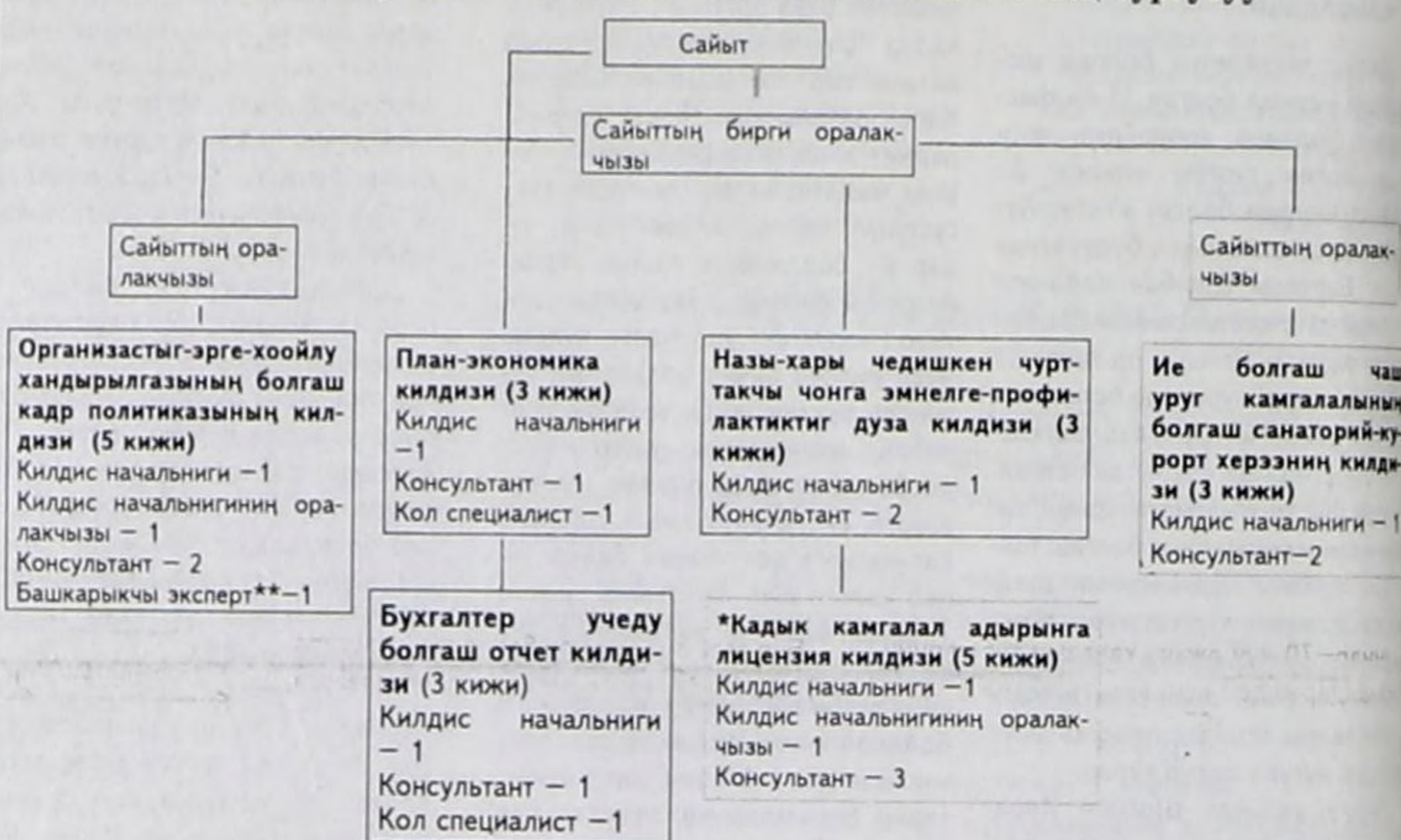
Кызыл хоорай

2013 чылдың июнь 21

№125

2013 чылдың июнь 21-де Тыва Республиканың Баштыңының №125 Чарлы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының тургузуу

Шупту: 21 киж, оларның аразында 1—күрүне албан-дужаалы, күрүнең хамааты албан-хаакчыттары—19 киж (*лицензия килдизин санавакка), ** хамаарышпастар-1

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының тургузуун бадылаарының дугайында

2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының эрге-байдалы-ның дугайында» №97 УХ-1 Конституция хоойлузунга дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының мында кошкан тургузуун бадылаар.
2. 2012 чылдың октябрь 17-де Тыва Республика-ның Баштыңының «Тыва Республиканың Чонну ажилга

хаара тудар албанның тургузуун бадылаарының дугайында» №257 Чарлыын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо Чарлыкты «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

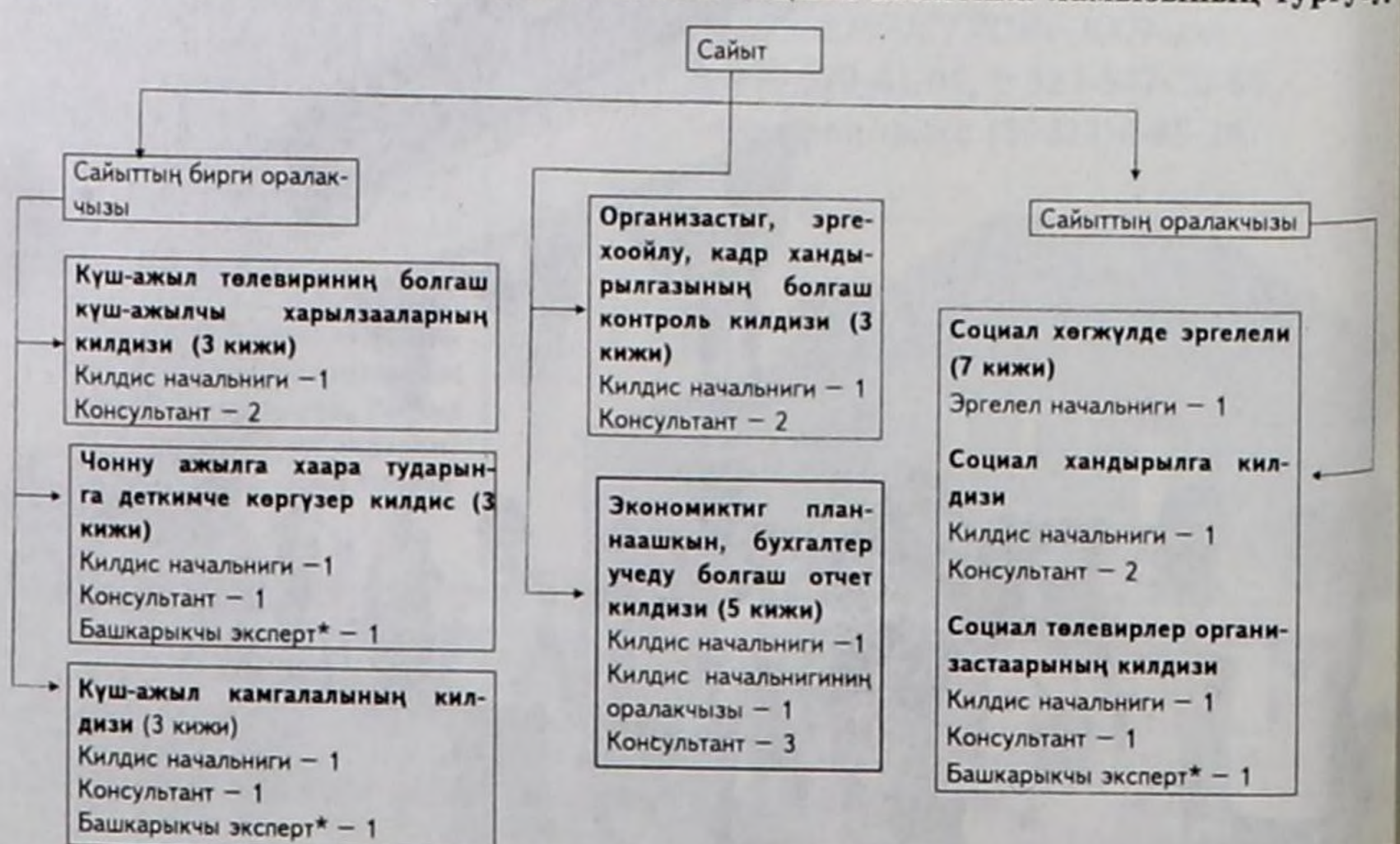
Кызыл хоорай

2013 чылдың июнь 21

№126

2013 чылдың июнь 21-де Тыва Республиканың Баштыңының №126 Чарлы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының тургузуу

Шупту: 27 киж, оларның аразында күрүне албан-дужаалы—1, күрүнең хамааты албан-хаакчыттары—24, ** хамаарышпастар — 2

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

а Республиканың өөредилге адырының албан черлеринин башкы ажилдакчы-
ының болгаш класс (бөлүк) удуртукчуларының Тыва Республиканың Башты-
ың — Чазааның Даргазының шаңналын алырынга конкурс тиелекчилеринин
дугайында

да-чурт өөредилгезинин эң тергин хевирле-
йырадыр болгаш дегкир талазы-биле Тыва
ликага мурнады хөгжүдөр «Өөредилге» на-
төлевилелди боттандырар сорулгага дүүш-
10 чылдың март 26-да Россия Федерациязының
илге болгаш эртем яамызының №217 дужаалы-
Эң тергин башкылар акша шаңналдарын алы-
конкурузун эрттирер чурумну бадылаар дуга-
а, Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың
-те №642 «Өөредилге адырынга Тыва Респуб-
иң Баштыңының — Чазааның Даргазының гран-
ин болгаш шаңналдарын тургузарының дугайын-
ктаалы-биле бадылаан болгаш өөредилге ады-
Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның
ының грантыларының болгаш шаңналдарының
-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында
с комиссиязының 2006 чылдың май 13-те №642
ол шийтпиринге үндезилеп тыпсыр:

1. Инновациялыг өөредилге программазын идеп-
кейлиг шигээди алган, амгы үениң технологиязы
болгаш төлевилелдери-биле инновация чурумунда
ажылдап турар класс удуртукчуларынга, республика-
ның өөредилге албан черлеринин эң тергин башкыла-
рынга Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның
Даргазының шаңналдарын тыпсыры-биле конкурстун
тиелекчилеринин даңзын бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш
«Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезинин хыналдазын Тыва
Республиканың Баштыңының болгаш Чазааның Аппа-
радының тайылбыр болгаш сайгарылга хандырылга-
зының департаментизинге дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чыл июнь 3 178-РГ

Тыва Республиканың Баштыңының 2013 чылдың июнь 3-те №178-РГ
Айтышкыны-биле бадылаан

Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының шаңналдарын тыпсы-
иле өөредилгениң инновациялыг программазын идепкейлиг шигээди алган,
гы үениң технологиязы болгаш төлевилелдери-биле инновациялыг чурумда
лдап турар класс (бөлүк) удуртукчуларының, республиканың өөредилге албан
еринин эң тергин башкы ажилдакчыларының конкурсузунун тиелекчилеринин
даңзызы

50 муң рубль талазы-биле		
Дамилиязы, ады, дазының ады	Албан-дужаа- лы, башкылап турар эртеми	Күрүне аккредитациязының шындыгын езугаар башкы- ның ажилдап турар өөредилге албан черинин долу ады
2	3	4
Сожакова Наталья Георгиевна	Төгү болгаш ниитилел баш- кызы	Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунунун муниципалдыг бюджеттин ниити өөредилге албан чери Сарыг-Септин №1 ортумак школазы
Сарыглар Саяна Владимировна	Тыва дыл бол- гаш литература башкызы	Тыва Республиканың Кызыл кожуунунун бюджеттин муниципалдыг ниити өөредилге албан чери Сукпак суурнун ортумак школазы
Машпаадай Татьяна Максимовна	Химия башкы- зы	Тыва Республиканың Кызыл кожуунунун бюджеттин муниципалдыг ниити өөредилгениң албан чери Сукпак суурнун ор- тумак школазы
Сарыма Любовь Горадаковна	Математика башкызы	Тыва Республиканың күрүнениң бюджеттиг өөредилге албан чери Аграр лицей
Кара-Сал Аяна Цүрген-ооловна	Орус дыл бол- гаш литература башкызы	Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунун бюджеттин муниципалдыг ниити өөредилге албан чери Мугур-Аксы суур- нун №1 ортумак школазы
Оржак Зинаида Юн-ооловна	Эге класс баш- кызы	Тыва Республика бюджеттин муниципалдыг өөредилге албан чери Кызыл хоорайның №3 ниити өөредилгениң школазы

30 муң рубль талазы-биле		
Алажик Ольга Аржаевна	Классстың удур- тукчу башкызы	Тожу кожуунунун муниципалдыг бюджеттин ниити өөредилге албан чери Тоора-Хемнин ортумак школа
Момшина Ольга Услановна	Классстың удур- тукчу башкызы	Кызыл кожуунунун муниципалдыг бюджеттин ниити өөредилге албан чери Элегес-Аксы ортумак школа
Семиржан Аржаана Орисовна	Классстың удур- тукчу башкызы	Мөңгүн-Тайга кожуунунун муниципалдыг бюджеттин ниити өөредилге албан чери Мугур-Аксы №1 ортумак школа
Монгуш Азияна Икторовна	Класс башкызы	Тыва Республиканың муниципалдыг бюджеттин ниити өөре- дилге албан чери Ак-Довурак №3 ортумак школа

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың декабрь 23-те № 756 доктаалынга
капсырылгага өскерилгелер кирир дугайында
2013 чылдың май 22 № 287 Кызыл хоорай

а Республиканың Чазааның доктаадыры

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың де-
кабрь 23-те «Хоорайлар аразының маршруттары-би-
Республиканың девискээринге пассажирлерни
оларның багажын автомобиль транспорту-би-
низастыг сөөртүлгезинин эң үстүкү өртөктерин
ырының дугайында» № 756 доктаалынга кап-

сырылгада «1094» деп саннарны «1400» деп саннар-
биле, «164» деп саннарны «210» деп саннар-биле
солуур

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш
«Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының
бирги орадакчызы Ш. ИРГИТ.

Дузалажып көрүңер, чонум!

12 ХАРЛЫГ ООЛДУ ДИЛЕП...

12 харлыг оол бо чылдың
июнь 8-те-ле бажыңдан
үнген, ооң кайдаазы мынча-
га билдинмес. Ону полиция,
эки турачылар дилеп турар.

Читкен оолдун дугайында ооң
иези Долума Ооржактың дыңна-
дыын «ВКонтактеда» социал
четкизинден Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол номчааш, ол ме-
дээни кичээнге алырынче рес-
публиканың киржикчилерин кый-
гырган. «Шупту аңаа киржилиңер.
Бичи кижиде берген-дир» —
деп, Чазак Даргазы бижээн.

Оолдун иези июнь 8-те ооң чит-
кенин бадыткаан болгаш мынчага
чедир чүү-даа билдинмес дээрзин
дыңнаткан. Читкен оолдун дуга-
йында дыңнадыглар республика-
ның дыка хөй МИЧ-леринде пар-
латтыглан.

Долума Ооржак: «Оглум Док-
тугу Ооржак 12 харлыг, бажың-
дан үнген хүнден мынчага чедир
кайдаазы-даа билдинмес. Ногаан
спортчу чүвүр кеткен, ак футбол-

калыг, ак кроссовкалыг чораан оол
чүвө. Ооң дугайында кандыг-даа
медээни 8-923-542-59-25 деп теле-
фонче долганар».

РИА Новости агентилелдин
медээлеринден.

Шалыңга 6 хуу немелде...

Дүүн, июнь 26-да, ТР-нин
күш-ажыл болгаш социал по-
литика сайыдының хүлээл-
гезин күүседип турар М.Д.
Ооржак массалыг инфор-
мация чепсектеринин жур-
налистери-биле ужуражып,
шалың төлевиринге 6 хуу
өзүлден дугайында дыңна-
дыгны берген.

«Тываның Республиканың күрү-
нениң бюджет, казна болгаш авто-
номнуг албан черлеринин ажил-
дакчыларының шалыңының тариф
ставкаларын өстүреринин дуга-
йында» доктаалдың төлевилелин
Күш-ажыл болгаш социал поли-
тика, Саң-хөө яамылары кады
ажылдап кылгаш, ооң сайгарыл-
газын Чазак деңгелде чоруткан.
Ол чугула айтырыгны сайгарылгага
киришкен яамыларның, ведомство-

ларның төлээлери бир үн-биле дет-
кээн. Бир эвес доктаалга Тыва Рес-
публиканың Баштыңы-Чазааның
Даргазы Ш. Кара-оол албан-езу-
зу-биле атты салыптар болза, ооң
күүселдези-биле республиканың
күрүнениң бюджет, казна болгаш
автономнуг албан черлеринин —
өөредилге, медицина, культура,
спорт, социал дээш, оон өске-даа
адырларда 36 муң хире ажилдак-
чыларының шалыңнарының став-
калары 6 хууга бо чылдың апрель
1-ден эгелеп эде санаашкын-биле
өзер.

Кажан доктаал албан-езу-биле
чырыкче үнген соонда шалыңнар-
га эде санаашкыннарны чорудуп эге-
лээр. Ол сорулгага ниитизи-биле
370 млн. рубльди каттышкан бюд-
жетте аңгылаанын ол дыңнаткан.

Септеп доозар

Кызыл хоорайның Магис-
тральная кудумчузунда авто-
мобиль оруун улуг хемчээл-
диг эде кылырының баштай-
гы үе-чадазы дооступ турар.

Узун дурту 11,1 километр учас-
токтун ийи комплекске чарган.
Бирги комплекске ажилдар кылы-
рының керээзин, ону 2013 чылдың
июньда доозар деп негелде-биле,
Кызылдың «Восток» КХН тудуг ор-
ганизациязы чаалап алган. Оруктун
чагыкчызы, республиканың авто-
мобиль оруктарының эргелелинин
дыңнатканы-биле алырга, керээ
чарыкчызы алган хүлээлгезин че-
диншкинниг күүседип турар. Бо
хүннерге чедир орукка сай төгөрүн
болгаш ооң үндезинин тургу-
зарын дооскан, асфальт-бетон-
нун адаккы, 60 сантиметр картын
салган, кудумчу чырыдар демир-
бетон чагыларны тургускан. Орук-
тун кырыкы картын салыр болгаш
бордюр даштар тургузар талазы-
биле ажилдар дооступ турар.

Орук септелгезинин дооступ
кел чыдары-биле чергелештир ав-
тоорук эргелели июнь 27-де объек-
тини хүлээп алырының талазы-биле
ажылын эгелээр комиссияны тургу-
зарының дугайында шийтпирни хү-
лээп алган. Ол-ла үеде чаартып кы-
лышкынның ийиги комплекзинин
талазы-биле төлевилел-шинчилел
ажылдарын кылырының талазы-би-
ле шилилге база болган. «Тываның
геология-шинчилел экспедициязы»
ААН тиелекчи болган. Керээлиг
ажылдарны кылып доозарының
хуусаазы — бо чылдың июль 8.

Магистральная кудумчузун
чаартып кылыры-биле чергелеш-
тир юбилейлиг чылдың бүдүүзүн-
де республикага көл кичээнге-
ни кожуннар төптеринин болгаш
хоорайларның кудумчу-орук чет-
килеринин шынарын бедидеринче
улуг кичээнге салдынып турар.
Оларны «юбилейни» деп сана-
вас-даа болза, сагыш салышкын
негеп турар объектилер-дир деп,
Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Республиканың Орук фондузу
ниити ажылгалдың оруктарын ас-
фальтылаарынга болгаш септээ-
ринге бо чылын субсидия хевирлиг
74 миллион рубльди тускайлаан,
ол акшаның 27 миллионун Кызыл-
га ажыглаар. Арткан акшаны Ак-
Довурак болгаш Шагаан-Арыг хоо-
райларже, Тээли, Кызыл-Мажалык,
Самагалдай, Хову-Аксы болгаш
Сарыг-Сеп суурларже чорудар.

Эгезин Кызыл хоорайның Ма-
гистральная кудумчузундан алган
Кызыл — Сарыг-Сеп аразының ав-
томобиль оруун үндезини-биле эде
кылыры болгаш найысылалдың
чуртталга болгаш үлетпүр төптерин
Кызыл кожунунун төвү — хоорай
хевиринин сууру Каа-Хем-биле ха-
рылзаштырып турар ол участок
Тываның болгаш Россияның дем-
нежилгезинин 100 чылының база
Кызыл хоорайның үндезилеп тур-
густунганының 100 чылын байыр-
лаарынга белеткел үезинде ажыг-
лалче кирир объектилеринин даң-
зызында кирген.

Бистиң корр.

Чедиишкинниг ажил-агыйлыг...

Эрзин кожуунда

Эрзин кожуунга сургак-чылап чорааш, кожуунун төп эмнелгезинин, Өг-бүлөгө болгаш уругларга дуза чедирер социал төптүн ажил-чорудулгазы-биле таныштывыс. Кожуун чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы Нина Чоодуевна Дагжы-биле кожуунун нийти байдалының дугайында база чугаалаштым.

Чурттакчы чонун саны 9380 кижиге, оларның аразында 1079 пенсионер, 189 ажилдап турар хамаатылар, 613 инвалидтер, 6 харга чедир 1628, өскүс 109 уруг, ол ышкаш 1420 школачылар, 425 студентилер, шериг чоруткан 66 кижиге бар. Өг-бүлелер саны 2035, социал байдалы берге 186, хөй ажы-төлдүг 280 өг-бүлелер сан-чугаада кирип турар.

Кожуунда 2011 чылдан 2013 чылга чедир социал байдалы берге өг-бүлелерге болгаш уругларга дуза-деткимче көргүзеринин талазы-биле муниципалдыг программа чедимчелиг боттанып турар. Ук программаче бюджеттен 157 муң рубль көрдүнгөн. Чылдың-на социал байдалы нарын өг-бүлелер болгаш өскүс уруглар аразында «Өг-бүлениң челээжи» деп мөөрейни эрттирип турар. Ада-ие болгаш уруглар бо хемчегге аажок идепкейлиг кижир. Назы четпээннер-биле ажил чорудар инспекторлар, участок төлээлери, социал адырның ажилдакчылары бүртүкелде турар өг-бүлелерни доктаамал кезип, оларның чурттап олурар байдалын хынап турар. Мындыг ажилдың түнелинде өг-бүлелерде ажы-төлдүн четпес документилерин кылдырып, аайлап берип, өскүс уругларны бажың оочурунче тургузар дээн чижектиг оон-даа өске айтырыгларны шиитпирлеп турары таарымчалыг.

Кожуунда өг-бүлелер клува аныктарны хаара тудуп, солун хемчеглерни организаптап эрттирип турар. Чоокта чаа аныяк өг-бүлелер ортузунда арага-дары, таакпыга удур демисел теманы көдүрүп, «Тергил чурукчу» мөөрейни эрттирген. Талантылыг чурукчуларның уран ажилдарын школа башкылары, эмчилер лекция-беседа чорударына ажылгап турар.

Өскүс уругларга хамаарыштыр алырга, бо чылын школаны 7 уруг дооскан. Оларның 4-тү — соңгаар хоорайларже, 3-жү Тываның күрүне университетинче дужаарына белеткенип турар. Оларга чогуур күрүне дузазын көргүзүр. Өскүс уругларны бажың-балгат-биле хандыраарының талазы-биле программа кожуунда боттанып турар. 2011-2012 чылдарда 11 өскүс уругну чурттаар оран-сава-биле хандырган. Бажың алыр оочурда нийти 142 уруг бар. Бо чылын 10 уругну бажың-балгат-биле хандыраары көрдүнгөн. Эрзинге — 6, Бай-Дагга — 2, Нарынга — 2 чурттагал бажың-нарын тударына черлерни тускайлаан. Бо программаче республиканың болгаш федералдыг бюджеттен 10 млн. 600 рубль көрдүнгөн.

Кожуунда амдызында уруглар азырап алган өг-бүлелер чок. Амгы үеде Мөрен суурда бир өг-бүлө уруглар азырап алырына белеткенип турар-даа болза, чурттаар оран-савазының биче шөлүндө нарын байдалдар тургустунуп турар.

«Эрзин — элээр чоруктуң де-вискээри» деп акцияны бүгү кожуунда чарлаан. Бо хемчегиниң күү-

Кожуун чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы Нина Чоодуевна Дагжы.

селдезиниң талазы-биле оргкомитетти Нина Дагжы боду удуртур. Программаның адаа-биле «Өг-бүлө болгаш хоойлу» деп клубту ажыдар, ол ышкаш сумуларга «Төгериң столдар» болгаш «ажык чугаа» болуп эртер. «Төгериң столдарны» ТР-ниң Хөй-ниити палатазының даргазы Хонук-оол Монгуштуң «Тыва кижиниң үш доюн эрттирериниң чуруму» деп номунга

ни алган.

Кожуунда социал адыр талазы-биле көргүзүлгө багай эвес деп көрдүм. Ынчалза-даа бүгү кожуунда өскүс уруг-дарыг азырап алган чаңгыс-даа өг-бүлениң чогуу харааданчыг. В. Путинниң идип үндүргени «Россияга уруг бүрүзү чугула» деп төлөвилелди республикада чедимчелиг боттандырып эгеле болгай. Бай-Тайга кожуунда өскүс уруглар азырап алган 9 өг-бүлениң бары — республиканың өске кожууннарына үлгер-чижек. Бо айтырыгже кичээнгейни элээр шыңгырадыры чугула деп бодаар мен.

Өг-бүлөгө болгаш уругларга дуза чедирер социал төп

Төптүн директору Диана Алдын-ооловна Чалдыг бисти улуг өөрүшкү-биле уткуп алды. Оран-саваже кире бээривис билек, чаптанчыг хүлүмзүрүлүг уруглар бистиң-биле мендилешти. Төпте нийтизи-биле 23 кижиге ажилдап турар. Уругларга хүндүскү салбыр бар, ол ышкаш Нарын сумузуңда база төптүн салбыры ажилдап турар. Суму бүрүзүнде уругларның чаагай чоруун харылап турар бир социал ажилдакчыны быжыглаан. Албан чериниң ажил-чорудулгазының кол

бырның лагерьлеринге 160 уругну дыштандырап, амгы үеде 134 уруг дыштанып турар, ийги сезонда лагерьлээр уруглар-биле кады план ажыр күүсеттине бээр.

Эрзин суурнуң 18 уругуна социал төпте «Дошколята» деп бичежек хевирниң школа-лагерин организаптаан. Мында байдалы нарын өг-бүлелерниң уругларын школаже белеткеп турар. Социал төптүн директору Диана Алдын-ооловна боду эге класстарның дээди чаданың башкызы болгаш бо угланышкынче онза кичээнгейни салып турарын демдеглевес аргажок.

«Дошколята» школа-лагерини арга-дуржулгалыг, дээди чаданың башкызы Сагдаа Дегелдеевна Чажытмаа удуртуп турар. Башкының өөредип турары уруглар Кара-Күске Чоодунуң 50 чыл болуп турар «Самолетум» деп ырыны онза ырлап күүсеткенин аажок сонугадым. Социал төпте уругларны түр када чурттадыр салбыр чок, ол ышкаш оран-саваның бичии болуп турарындан нарын айтырыглар тургустунуп турар. Чымыштыг ажилды кылып, чон-биле сырый харылзаалыг ажилдап чоруур социал ажилдакчыларга шыдамык чорукту күзеп каары артык эвес.

тайылбырлады. Эрткен чылын эңелге амгы үениң негелделери дүгжүп турар наркоз аппарат кезишкын кылып стол дээш, чериг-херексел бүрүн келген. Ынчалза-даа УЗИ аппарата чугула хергелеттенип турар. Бүгү республиканың кадык камгалал албан черлери Россияның чаңгыс баазаның ажилдаар, ынчангаш ук программаны кадык камгалал чаартылганың программачы-биле бо эңелге база кирип турар.

Улуг эмчи Артыш Михайлович Сат.

Эрзиниң төп эмнелгезинин нийтизи-биле 195 кижиге ажилдап турар. Бүгү кожуунда 16 эмчи, ортумак эмчи ажилдакчылары 150 кижиге. Бо хүнде дерматовенеролог, ийи терапевт база нийти аарыглар эмчизи хергелеттенип турар. Улуг эмчинин чугаалап турары-биле алырга, кожуунда бир дугаар черде хан эргилдезиниң системасы, чүрек аарыгларының талазы-биле шала нарын. Туберкулез аарыгы база берге, бүртүкелде 45 кижиге, оларның аразында ийи назы четпээннер бар. Фтизиатр эмчи эрткен чылдан тура ажилдап эгелеэн. Социал аарыгларны чавырыл-дыраары-биле кожуун бюджетинден 513 муң рубльди тускайлаан.

Эрзин кожуунда шупту 9 аныяк эмчи ажилдап кээп, күрүнениң 1 млн.рубль дуза-деткимчезин алгаш, чурттаар оран-савазын тудуп эгелей берген.

Артыш Михайлович Сат, боду аныяк-даа болза, арга-дуржулгалыг стоматолог эмчи, экономика талазы-биле база ийи дугаар дээди эртемниг, өөнүң ишти эмнелгеде акушер-гинеколог эмчи болуп ажилдап турар, чаңгыс уруглуг. Чугаавыстың төнчүзүнде стоматолог эмчиден: «Амгы үеде 3-4 харлыг уругларның эрте дижек турарының чылдагааны кандыг деп бодаар силер?» — деп айтырган мен. Ол мынчаар харыялады: «Кол-ла чуул арыг-шеверни сагыры болур. Бичии уругларның диштерин ада-иелери шоолуг-ла херекке албас, чугбас. Ынчангаш эрте дижек, үрелип турары ол, сүт деп ак чем йод, кальций-биле байлак болгай, сүтүг аш-чем аймаан берип турар болза эки. Уругларга дижин канчаар чуурун айтып берип, эртен, кезээ албан чуур дээрзин чагыыр».

Эмнелгениң ажил-ижи чедимчелиг чоруп турарын онзалал деп демдеглекседим. Кадык камгалал деп канчаар-даа аажок чугула адырны Артыш Сат ышкаш шыырак, билдиг аныяк удуртукчулар харылап шыдаар дээрзинге чигзиниң чок. Эмнелгениң ажилдакчыларына, эрте-даа берген болза, чедиишкин-нерни күзедим.

Алдынай БАДЫ-ХОО.
В. КОНГАВНЫҢ тырттыргач чуруктары.

Социал төпте дыштанып турар уруглар.

үндезилеп эрттирер дээрзин Нина Чоодуевна чугаалады. Бо ном кижиге бүрүзүнүң столунга чыдар дүрүм болур ужурулуг. Арагалаашкынга удур акцияның херек кырында боттанылганың хөй-ниити организацияларының киржилгези чугула дээрзи билдингир. Херээженнер чөвүлелиниң даргазына март айда кожуунуң баштыңы Нина Уржукту сонгаан. Адалар чөвүлелиниң даргазы Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазының Эрзин кожуунда бүрүн эргелиг төлээзи Валерий Сынаа. Черле ынчаш кожуунда бүгү адырлар талазы-биле хөй-ниити организацияларын удуртукчулар боттары уштал-баштап турарын, бодум хуумда, аажок чүүл-дүгүндүм.

Эрзин кожуунда Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптүн бүртүкелинде 183 кижиге бар. Амгы үеде назы четпээн 24 уругну түр када ажилдарже хаара туткан. Ийи өскүс уругга ай санында 23 муң рубль пособиени төлөп турар. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин адаа-биле 6 сумунуң төлээлери төптен деткимче-

угланышкыны — социал байдалы нарын өг-бүлелерниң ажы-төлүн, өскүс уругларның байдалын бедик деңгелче көдүрери. Диана Алдын-ооловнаның чугаалап турары-биле алырга, төптүн ажилдакчыларының харысалгазы аажок улуг. Кижээлээрге, эмнелге чүгле кадык чокшак хамаатылар-биле, а школа өөренир назы чедер берген уруглар-биле ажилдаар болза, социал төп бүгү бөлүктүн хамаатылары-биле ажилдаар. Ажаалда-тежээлде хергелеттенип турар, бажыңында хайгаараар кижизи чок дээн чижектиг улуг назылыглар чүгле 8 кижиге. Чүге эвээжил дээрге, суур черлерде хоочуннар ажы-төлүнүн чанында чурттап орат.

Төптүн ажилдакчылары өг-бүлелер болгаш назы четпээннер талазы-биле шыңгы ажилды чорудуп турар. Ылаңгыя социал байдалы берге өг-бүлелер аразында янзы-бүрү мөөрейлерни доктаамал эрттирип, оларны шаңнап-мактап турары өөрүнчүг. Амгы үеде уругларның чайгы дыштанылганын организаптаар ажил уламчылавышаан. Бо чылын хүндүскү сал-

Кожуунуң

төп эмнелгези

Эмнелге чедер бээривиске, септелге ажилдары шыңгы чоруп турар болду. Улуг эмчи Артыш Михайлович Саттың чугаалап турары-биле алырга, 20 млн. 352 рубль нийти септелге ажилдарынче көрдүнгөн. Оран-саваның дээвириин, шалазын, сантехниказын, электр четкизин долзуу-биле солуп, соңгаларны чаартып, ханазын эде кылып дээш, оон-даа өске ажилдарны чорудуп турар. Эмнелгениң поликлиниказы аңгы оран-савага турган болза, ону эмнелге оран-савазынче көжүрер деп турар. А поликлиника оран-савазы оон мурнунда-ла садик турган, ынчангаш ону катап ажилдар дугайында доктаал үнгөн. Поликлиника биле төп эмнелге чаңгыс черге турарга чонга-даа таарымчалыг болуру чугаажок.

Эмнелге септелгези декабрь айда-ла эгелей берген болгаш ажил элээр чоруп турарын эскердим. Ийи кат оран-саваның улуг делгемин, чырыын магадап ханмадым. Артыш Михайлович өрээл бүрүзүн биске көргүзүп, тодаргай

Э-НЕ КАЙГАМЧЫК, Э-НЕ ӨГЛҮГ ЧАЛЫ НАЗЫН

Кайгамчык хөглүг чалы на-
зын... Амгы үең анык сал-
гунгаар көрүштүг, чүткүлдүг,
елегейин делгемчидеринче
... Уениң негелдези езугаар
тергиин сайзыралды алыр
Кандыг шылгарангай анык-
дээр! Мээң билирим Тыва
алым-чаяанның аныктар-
ында кирип турар делегей
мөөрейлерниң 3 дакпыр
ы, хөй санның регионнар
н мөөрейлериниң тиелек-
ссияның Президентизиниң
ианчалының эдилекчизи
Михайлович Айыжыны
уларга таныштырар-дыр
чажындан тура, хөгжүм-
деринге ойнаар. Хөгжүмчү
ен болгаш, уран чүүлдүн
болур кижидир.

үемде амыдырал-чуртталгамның
эге чадазы, киж кылдыр тургус-
тунуп келиринге идигни берген,
ниитилелдин болгаш төрөөн чур-
тумнуң быжыг туруштуг, төлөптүг
кижизи болурунга дузаны кадып чо-
руур. Ажы-биле чугаалаар болза,
ол мээң амыдыралым-дыр» — деп
бодалы-биле үлешти. Ооң өг-бү-
лези — хөйге билдингир хөгжүмчү-
лер. Бир каттап Улусчу чогаалда
бажыңыңа та кандыг концерт
болуп турганын эки сагынмайн
тур мен, сагыжымда артып
калганы — дендии улуг сцена-
ның ортузунда сандайда дыка
улуг баян «ойнап» турар. А
ол дээрге, ынчан бо анык оол
та кайы хире бичии турганы ол,
баянының артындан безин көзүлбес
турган дээрге. Ол хире бичии хире-
зинде хөгжүм херекселнге ойнаарын
кайгал ханмаан мен. Ам көөрүмге,
езулуг эр мөзүзү хевирлеттинген
анык киж. Келир үең төлөптүг
адазы болуру магатчок. Кажан
Адалар чыыжыңа хамаарыштыр
чугаалажы бергеш, эр кижиниң
амгы ниитилелде ужур-утказы
кандыгыл деп айтырымга ол: «Эр
кижи кандыг болур ужурлугул деп
чүлдү киж бүрүзү билер-ле боор,
а мээң хууда бодал турарым-биле
алырга, эр хиндиктиг киж бүрүзү

бот-тускайлаң, бодунуң бир-ле
онзагай азы четпес талазы турар.
Ынчангаш эр киж бодун боду
эдил чазал чоруур болза эки деп
бодаар мен» — деп харылаарга,
бо хире анык хирезинде дыка-ла
мерген кылдыр харылаар-дыр деп
бодандым.

Бо анык салым-чаяанның киж
ышкаш салгал турда, бистиң келир
үевис быжыг холдарда деп бүзү-
рел улуг.

Валерия КОНГАР.

Чуруктуу хуу архивтен алган.

ИДЕГЕЛДИГ УДУРТУКЧУ

Чурумал

сураа ыры, шүлүкте алгаан
емчик хемниң бажында
суур. Күстүн күзүрүмнүг,
инериниң бирээзи. Дээрде
ай-дедир көшкен, ыдык-
өңгүлөктер бирде көстүп,
огжаң ак булуттарга бүр-
өзүлбейн-даа баар, хат
дып, бир соксай-даа хона
ектер дег улуг-улуг дашта-
мында чыткылаар төрөөн
делгем кудумчузун куду
луб, контора углай кырлаң
шилгедек, анык оол күскү
тыспайн чик, сергек басып
Школа доозуп, техникумга
к мергежилди безин чедип
руглар-биле орта таныжып,
ударын безин планнавайн,
ажылдаарын, өөренирин
чораан. Чогум-на чазык,
лүмзүрүлүг, анык оолдун
болуксаан кыстар көвей
чугаажок, ынчалза-даа
үстүн бо шириин хүнүн-
езулуг ынакшылды аңаа
зааны-ла шын чүве-дир.
Бус доктаар чер дужунга
ижилер аразында узун,
тынды-ла шыва тон кеткен
ысты эскерип кааш, сак-
рээңче бир чүве кадалы
дег, саргыг хона берген.
Безин бастымнастап, кайгал
ындан кылажы оожумнай
Шынап-ла, бо назынында
г чараш кыс-даа көрбээн.
ула салып алган чоон чажы
унуң безин эдээн ажып
өрнүп кээрге, хүн чырый
шкаш, улустуң ховар чараш
гаалажыры кыстарның бил-
лган. Кайгал, харал турда
даа келген. Күжүр оол кан-
бодал чок улус-биле кады
иргеш, Тээлиже бадыпкан.
ыс мурнунче эрткеш, хая
уруп алган, соондан чүгле
ш сынын, узун чажын мага-
п, кайыын келген, кайнаар
даңгына боор деп хөлзеп
чораан.

безин аяныг, хөлде салдаан куу
куш-ла. Бирги көрүштөн ынакшылга
шак ынчаар чүрээңче балыглатка-
ны ол. Ам-на орталанып, миннип
келген, улус эскержик ирги бе деп
эгенип боданган-даа. Уругун соон-
дан чеже халыыр боор, билип каагса
хорадал болур деп бодааш, Бай-Тал
баар машина дозар орукче багайтыр
кылашпакан.

Шак бо төөгүнү кады эдержип,
ажылдап чоруур дунмам Март-оол
Иргитович Баавыл шуут-ла каракка
чуруттунуп кээр кылдыр төөгүп
берген чүве. Чараш даңгыназын ал-
ган-даа ынчаш, эки-бакты, өөрүшкү,
муңгаралды кады үлежип чурттап
чоруур кадыны Галина Чанчыповна
Баавыл ол-дур.

Чоокта чаа Тываның бир ховар
Конгарның адын Бай-Тал школазын-
га тыспып турда Март-оол Иргитович
«Россия Федерациязының ниити
билиг өөредилгезиниң хүндүлүг
ажылдакчызы» деп аттың эдилекчи-
зи болуп, хөрек демдээн, шынзылга
бижити холга ап турда, өөрүшкү,
чоргаарал-биле магадап ордум.
Боду көдээ ажал-агыт талазы-биле
мергежилдиг бол, анык-өскенни
эки чанчылдарга кижизидер дээш
күжүн, билиин харамнамайн чо-
руурларның бирээзи ол-ла болгай.
Өөредилге эргелелиниң «Мерге-
жил» деп уругларның өөредилге-
ден дашкаар кижизидилге төвүнде
директорлап ажалдаандан бээр үр
эвес үе эртсе-даа, каракка көскү эки
чүлдери ол кылып четтигипкен.

Каш чыл бурунгаар Тээли суур-
нун төвүнде бир узун ниити чурт-
талга бажыны суур чагыргазының
«Бажын аартып» турганы шын чүве.
Ишти-даштын бок-чам тудуп чиген,
дээвириинден оон-моон хоолайлар
шиштейген, соңгалары хирлиг,
чарык, чамал каан ниити чуртталга
бажыңыңа кезээде-ле ээрик киж
жилер хайнып турар, чогуш-кырыш,
алгы-кышкы үзүлбес чер турган.

«Мергежилдин» оон мурнунда
турган оран-савазы эргижирээ-

нинден айылдыг байдалга келген
турда, Март-оол Иргитовичиниң
удуртулгазы-биле үстүнде ады кир-
ген ниити чуртталга бажыңын таныт-
тымас кылдыр эде кылган. Бөгүн
ында Тээли суурнуң уруглары улуг
күзел-биле янзы-бүрү мергежилдер-
ниң эге-чадазы-биле таныжып, улуг
класстың өөреникчилери чамдык
эртемнерге шынзылгаларны-даа ал,
профессия шилип алырынга улуг
деткимчени ап турар.

Март-оол Иргитовичиниң
күзел, бодалдары ам-даа
ырак. Көдээ черге эң-не чугула
мергежилдерге — тракторист, чолаа-
чыларны өөредип, школага өөренип
турда-ла белеткеп, шынзылгаларны
тыпсыры. Кылган ажылын эчизинге
чедир кылбаанда амыравас, чүткүл-
дүг, билдигил удуртукчуң күзели
бүдөр дээрзинге бүзүрээр мен.

Совхоз директорлап, зоотех-
никтеп, кожуунуң көдээ ажал-
агыт-даа удуртуп турган үезинде
Март-оол Иргитович негелделиг,
туруштуу-биле, улуг-даа, бичии-даа
кижилер-биле чугаалажып билери-
биле ылгалып чоруур. Боду өг-бү-
лениң 10 ажы-төлүнүн бичизи, ча-
жындан күш-ажылга кижизиттинген
болгаш, анаа олуруп шыдаас.

Бо чараш өг-бүлө аар чидириге
таваржып, 2 улуг оглу, кызындан
чарылза-даа, дөргүл-төрелдериниң
уруг-дарыын өөредип-кижизиде-
ринге, бут кырынга тургузарыңа
улуг үлүг-хуузуң кирип чоруурлар.
Хеймер оглу мөге-шыырак, чараш,
угаанныгбайы Чаян — Москвада
Онза байдалдар яамызының (МЧС)
академиязының 2-ги курсузу, эки
өөредилге-биле ада-иезин өөртүп
чоруур.

Буянын өгге чон чыгыр. Баа-
ылдарның өг-бүлезиниң эжи
кезээде ажык, үнген-кирген чону,
эш-өөрү үзүлбес.

Төлөптүг кижилер ат-алдарны,
шаңнал-макталды алырга өөрүнчүг-
даа, чоргааранчыг-даа-дыр.

Любовь КУЖУГЕТ.

Бай-Тайга кожун.

Тээли суур.

Эргижирээн оран-бажың «КЫМГА-ДАА ХЕРЕК- ЧОК-ТУР БИС»

Кызылдың Ленин кудумчузунда 8 дугаарлыг бажыңга чурттаары
айылдыг. Чаа туттунган Тыва үндезин культура төвү болгаш Моол-
дун элчин чериниң аразында бо бажың сандаргай даштыкы хевир-
биле найысылалдың төвүнүн хевирин үрөп турар. А бо бажың дыка
көскү черде. Амгы үеде печка-биле одап турар бажыңны, ниити
арыгларың чери даштын. Бажыңның чадалары эргижирээнинден
кыйырткайнып, дагжап, шимчээн, ханалары ирээнинден тоглаан.
Чурттаары айылдыг бажыңның чурттаачыларын амгы үеде чедир
көжүрбээни элдеп. 32 аал чурттаар айылдыг бажыңның чуртта-
чыларының санал-оналдары мындыг:

Азияна Оюн: — «Бажың дыка
эргижирээн, ханаларының буступ
турары бажыңның даштындан бе-
зин көскү. Бичии уругларывыстың
ойнаар тускай чери чок, делегей
чергелиг дээш, кандыг-даа маргыл-
даалар, хемчеглер үезинде шупту
келген чон бистиң кудууустан суг-
лаар, ниити арыгларың черивиске
чингенир-дир. Кежээки шактарда
үнери бистерге коргунчуг, айыыл-
дыг. Уругларывысты хүндүс-даа
туда кадарар-дыр бис. Бажыңның
коммунал төлевирин долузу-биле
төлөп турар бис. Өре-даа чок мен.
Каш чыл дургузунда даргалар-
га билдиришкн кириеривиске,
удур-дедир бот-боттарыңче каг-

Ирина Мартыненко: — «Мен
мында 1978 чылдан эгелеп 35 чыл
чурттап тур мен. Анык үлеримден
эгелээш бажыңывыстың капитал
септелгези, ооң соонда чаа бажың-
че көжүрери дээш сүржүп келген
мен. Ынчалза-даа ол саазын, чу-
гаа кырында чоруп турар. Бистер,
бо бажыңның чурттаачылары, 30
чылдар дургузунда билдиришкн,
хомудалдарны кайнаар-даа бижип
турдус. Кым-даа хары, дуза-даа
көргүспээн. 2013 чылдың июнь 20-де
«Тувинская правда» солундан Ленин
кудумчузунун 8 дугаар бажыңын
чурттаары айылдыг бажыңнар
даңызында киригенин номчуду-
вус. Бо чылын бисти көжүрер деп

Ленин кудумчузунун №8 бажың. Чанында
Моолдун консул чери.

жыр, харызы амдыгаа чедир чок.
Депутатывыс Долаан Даржаа берге
байдалывысты өөренип, чаңгыс-даа
келбээн! 2008 чылда соңгулда-
лар үезинде биске дузалажырын
аазаан. Эрткен чылын чер шим-
чээшкенин соонда мэрияның
специалистери бистерден когараан
деп документилер чыып алза-даа, а
материалдыг дуза чедирбээн. Бис-
тиң чурттап турар өрээлдеривисте
ханалар буступ, тоглап турар. Аңаа
септелге кылырга-даа, түңнел чок.
Бажыңны чүгле юбилейлиг чылдар-
да көскү талазындан чугайлап каар,
а иштиги талазын херекке албас.
Даргаларывыс, депутаттарывыс бис-
тиң бо чугула, чидиг айтырывысты
дарый шийтирилээрин «Шын» солун
дамчыштыр дилеп тур мен».

Наталья Таранова: — «Жилсер-
вис» эргелеп-башкаар компания-
ның ажилдакчылары бажың даш-
тының девискээриниң септелгези
хамаанчок, бажыңның подъездиле-
риниң, печкаларның септелгезинге
30 чыл дургузунда дээп көрбээн.
Мээң печкам эргилээнинден бузул-
ган, ханалар ойбакталып дежил-
ген. Печканы бистер боттарывыс
күжүвүс-биле септеп алдывыс. Чер
шимчээшкенин соонда департа-
ментиниң социал ажилдакчылары
билдиришкннер, документилер
чыып турган, материалдыг дуза-даа
бербээн. Бажың ниитизи-биле 32
печкалыг.

дыңнадышкыннар-даа үлөвээн.
«Жилсервис» эргелеп-башкаар
компанияның квитанцияларында
капитал септелге дээш бистерден
төлевирлер тыртып турар, чаңгыс-
даа капитал септелге чоруттунмаан.
Кышкы үеде кудуууус доңуп каар, а
чаш ажы-төлдүг өг-бүлелер уругла-
рынга аш-чем хайындырып бээр,
идик-хеп чууру-биле чоок-кавыда
бажыңнардаан суг дилеп, дыка на-
рын байдалга турдус. Кырыкы
каыттың чурттаачылары арыгларың
чунарга безин биске дамдылай бээр,
ханалары ол хире ирээң, эргилээң.
Бистер чүү дээш «Жилсервис» эрге-
леп-башкаар компанияже коммунал
ачы-дуза дээш акша төлөп турары-
высты билбейн тур бис. Чурттаары
айылдыг бажыңнарның септелгези
дээш акшаны бистен тыртып турар.
Бистерни шупту уткан, бистер кымга-
даа херек чок бис.

Бо айтырыга хамаарыштыр Кы-
зыл хоорай чагыргазының амыдырал
хандырылга талазы-биле харылаар
килдистин даргазы Болат Ооржак-
тың харызы:

— Ленин кудумчузунда 8 дугаар
бажың чурттаары айылдыг бажың-
нарның чурттаачыларын 2013-2015
чылда көжүрер муниципалдыг про-
граммаже кириген. Бо бажыңны
2015 чылда көжүрер.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Шаңгыр-оол МОНГУШТУН
тырттырган чуруу.

Ю.Л. АРАНЧЫН

АЛДАН-МААДЫРЛАР

(Уланчызы. Эгези №71 «Шын-да».)

Дүвү-далаш-биле күш тырткаш, дүжүметтер тура халаан араттарны туткулап алгаш, камхайыра чок эттеп-эттеп, торгааш салган болгаш оларның удуртукчулары 2 кижиниң бир чарыкы холдарын база бир чарыкы буттарын соокка донургааш, одура шалкылап каалканнар. Тура халааннарның чамдыызы Моолче дезер ужурга таварышкан. «Барлык дургуннары» бастырза-даа, оожургал болбаан. Харын-даа кайгалдар чонга хүндүткелдиг, оларны ядыы араттар деткиир, чажыар, херек апарганда, оларга болчур, өмээржир апарган. Сурагылыг чогаалчы В.Ш. Көк-оолдун «Хайыраан бот» деп кайгамчык чечен шиизи «Кыс халыыр» деп аттыг черлер дугайында легендалардан, феодал төрө үезинде херээжен кижиниң эрге-медел чок дорамчылаалдыг чораан байдалының дугайында төөгүлүг барымдаалардан дезевилеттинип чогааттыг болгай. Ынчаарга оон маадыры Седиптиң овор-хевир кайгалдарга чоок болуп турар. Шынап-ла, ол үеде кайгалдарның овор-хевирин араттар маадыржыдып чуруп турган. Мону дараазында ыр бадыткаар:

Дургун-даа бол, кайгал-даа бол,
Туттунчу-ла бээр-ле мен.

Туруг-даа бол, хая-даа бол,
Туттунмайн халый бээр мен.

1882 чыл төнүп, 1883 чыл эгелеп турда, байдал улам дүшкүүрлүг апарган. Аттыг-чарлыг кайгалдар кожайлар-биле месилдежи, аар-берге чуртталга, феодал күчүлелден дескен ядыы араттарны эвилелдеп алгаш, ноян-дүжүметтерниң эт-севин, мал-маганын бараадап тудуп ап, албан-үндүт чүдүрген, чиң тегген тевелерже халдап туруп берген. Кожайлар боттарындан өш-өжээниң хай-халапты ойзуп чайладыр дээш кара сагыштыг кажар арганы ажыглап эгелзэн. Үгер-даа Базыр, Сеңгин Чаңгы, Садыяа хүндү, Түмен-Байыр чаңгы, Айыыжы чаңгы, Дыртык-оол чаңгы болгаш өске-даа эргетеннер мурнундан бээр оор мал-биле байып амда-

жаан. Сеңгин чаңгының оорландырар улустары бодунуң бажазы Шырбаң-Самбажык, чылгычызы Толураа, Аалчымай, Каткыжывай; Садыяа хүндүнүң доктаамал оорлары Кожагар-Комбулдай, Ожук-Каккан, Сембилдей; Айыыжы чаңгының — Чымба; Дыртык-оол чаңгының — Дугаржап; Сарыг чаңгының — Самдан; Чаш-оол чаңгының — Араажы, Севендей олар турган.

Дүжүметтер ядыы-самдар араттарны кайгалдарга баштакаш, оларга аът-хөлдү мундургааш, боо-монгуну чүктеткеш, аргамчы-киженни, чүген-чуларны дергилеткеш, күш-хүнезинни арттындыргаш, сургап-сургап, Моолче эт-сеп үптээри-биле бода малды арбыны-биле сывыртап кээри-биле айткарып турганнар. Оор-дургун херээнге хамааржыр моол бижи-терде кайгалдарны «балалыг кемниг оор-дургуннар», а олар-биле кады олча хайып чораан араттарны «бак азы бок» оорлар деп айыткан болур.

Тус чурттуң эргетеннери манчы эрге-чагыргаларның кызыгаар ажып, оор-сук, садыг-аралчаа кылбас дугайында шыңгыы хоругдалын, бир эвес туттурар болза, өршээл чокка шаажылаарын билир хирезинде-ле, араттарны Моолдыва ыдалап ыдып турганнар. Айыыл-халаптың бизиниң кырынга чорааш, өске чурттан эккелген малды дүжүметтер шилип тургаш, дээрелерин аңгылап алып, артканын оорлап келген кижилер үлежи алып, соп чиир, өрө төлээр турган. Кажан кайгалдар-даа, оларны эдерген ядыы багай араттар туттуруп аар ийикпе, азы херечилерге сойгалады бээр таварылгада дүжүметтер оларны туткулааш, кам-хайыра чокка хап-соп үзүп шииткеш, боттары кандыг-даа кем-херек үүлгетпээн ышкаш арттар.

Тускай хөлөзилелдиг ажылга киргеш, «дүүрзэн бот» деп бодай берген кайгалдар феодалдарның айызы-биле оорланып чорза-даа, шаагайтап, кымчылап, өчүүн ап, үзүп шиидип турда дээржилерни (күткүкчү эргетеннерни) адап бербейн, эри-шииткелди анаа

хүлээп эрттириптер. Кызамдап мугуртааш, арга чадаарда Моол кирип, олча хайдынып чораан багай араттар ону биргээр көрүп, бир-тээ, сүлчээлешкен чүве болганда, эрге-чагыргалар билип кагза, бурууну дээржилер-даа, албатылар-даа деңге үлежи чүктээр ужурлуг деп санап турганнар. Моон ужурунда «олча хайдынар ажилды» тып берген кожай-биле ону күүседир бооп хүлээнген албатының аразынга шыңгыы үскүлежишкенин үнүп, харын-даа бүгү ниитиниң хомудал килеңин тө тырта бээр чүүл кайы көвей турган.

1883 чылдың чазынында Сеңгин чаңгы, Чаа-Лама чалаң, Балчий-Бижээчи, Айыыжы чаңгы, Дыртык-оол хүндү, Садыяа хүндү, Ак-оол дарга суглар Моолче удаа-дараа боо-монгулуг, бүрүн херекселдиг кайгалдар айтканнар. Удаваанда демги кайгалдар Дөрбет чуртундан аскыр өөр чылгы сывыртап эккелген. Ол чылгыдан элзэн каш малды Сеңгин чаңгы боду ап алган. Үлештен өске дүжүметтер чыдып калбаан, боттарының үлүүн база алганнар. Дажыма хүндү, Көк-Самбажык ийиниң бөлүүнге өске үш өөрү-биле кады Кожагар-Комбулдай каттыжып алгаш, кайгалдар Дөрбет чуртту киргеннер. Аал коданында баглап каан аъттар чежи ап чыткаш, Кожагар-Комбулдай туттурган — дөрт дүжүмет ону каржызы-биле карак-кулак чок эттеп-эттеп, дөрт мөчүзүндөн өргөннерге өртеп херип каан чыдырда хой када-рып чораан моол уруг чанып ора көрүп кааш, кээргээш, адырып салывыткан. Кожагар-Комбулдай оон дезип үнгеш, ояла аът тудуп мунгаш, эштеринге кээп каттышкан болгаш удаваанда 40 шаа чылгы малды сывыртап келгеннер. Ол чылгыны үлежип турда Садыяа хүндү келгеш: «Каш малдан меңээ берип көр» — деп эзережи, алаң кылып пат болган. Кожагар-Комбулдай хүндүге караан кылайтыр чаңгыс-даа мал бербейн барган, а Садыяа хүндү өдү чарлы бер чазып шугулдап чанган чүве-дир.

Кайгалдарның удаа-дараа хоозуралдыг халдаашкыннары моол

Тура халышканнарны Саая Сарыг-оол мынчаар чурган, чурук Алдан-Маадыр суурнуң музейинде.

ноян-дүжүметтерни дүвүредип, шиитпирлиг хөдөлгөчү чыгапкан. Моол эргетеннер Улаастайның чанчын сайыдынга дүвүрениң медээлерлиг, чаргы-хомудалдыг бижикирне өргүп киригеннер. Чанчын сайыттың негелдезин күүседир-биле амбын ноян Өлзей-Очур Даа кожунунуң чагырыкчызы Үгер-даа Дугарга, Бээзи кожунунуң моол даргазы Соруктуга оор-дургуннарны күш-биле туткулааш, истелге-шүүлдесин оваарымчалыг кылып, үзүп шиидип деп шыңгыы дужааган. Хемчиктиң ийи кожунунуң чагырыкчылары Бижики-Хаяның Улуг-Алаак деп черге улуг чыышты Даа кожунунуң Соржу мээрэн, Бээзи кожунунуң монгуштарның Биче чаңгы сугларның башкарылгасы-биле эрттирер деп шиитпирлзэннер. Улуг-Алаакка 12 өгнү тиккен, дүжүметтер чалчалары-биле четкилеп келген. Ук чыышка Дөрбеттен оорлаан чүс ажыг чылгы, инек, теве мал херээ үзөр ужурлуг турган. Чөөн-Хемчик кожунунуң Хорум-Даг сумуздан

Монгуш Адашпайның 1939 чылдың апрель 18-те бижиткен сактыкынында чугаалааны: «Ук ужу болза, 100 чылгыны оорлааштын, ону оорлаарда Адайлар (Ондарларның бир сөөгү) Чаа-ма чалаң, Ондарларның Сеңгин чаңгы, Балчий-Бижээчи, Чаа-Ла чалаңның акызы Караты-Чаа олар чурттуң араттарынга ады мундуруп, эът-хүнезинин берге аргамчы-киженин дергилетип оорладып эккелгени шын чыг. Ынчаарга ол байлар араттар ыдалап оорладып алгаш, оон кээриң дугайында боттары чүд чок актыг бооп, араттарның хуу биле уштунуп чыдып калган дү чүве».

Улуг-Алаак чыыжынга херэ истедип шүгдүрери-биле кыйгы кан кайгалдарны чарлап келдири элчилерни аалдарже шапсытты. Чыышче келдирткен кайгалдарның аалдарында бары бар, чок болган ужуң кыйгырттыжырып шыдавааннар.

(Уланчызы)

Келдирлээри деп чүл? Ону эдери

Келдирлээр чорук чугаа органның чедир сайзыравааны, тодаргайлаарга, «невроз» деп сагыш-сеткилдің нерв аарыгларының уржуу деп санап турар. Келдирлээри — чугаалаарының эң-не аар четпестериниң бирээзи. Ону дораан-на эдери болдунмас. Келдир кижичугаа үезинде анаа-ла доктаай бээр, чамдыкта сестерни катаптап келдирлей бээр. Эртемденнерниң тайылбырлап турары-биле алырга, чугаалаарының кайы-бир органның, эриниң, дылдың, таалайының шыңганнары чугаа үезинде курлу бээри болур.

Келдирлээри үш хевирлиг болур. Келдирлээшкениң чиик хевир. Сестерде үнерни катаптап бээри: а-а-а-авай, м-м-м-машина дээн чижектиг.

Келдирлээшкениң аар хевир сестүн эгезинге азы ортузунга элзэн үзүктелишкени болу бээри: ур...лар, ба...ыннар болгаш оон-даа өске.

Холушкак хевир дээрге үнерни катаптаары биле чугаалаарының үзүктелери катчы бээри.

Аарыгның бо хевиринге келдирлээр кижичугаалааны шыдавайн баргаш, тепсенип, холун чаңгып азы кандыг-ла-бир шимчээшкени кыла кааптар.

Келдирлээр чоруктуң тыптып келир чылдагааны болза коргуушкун, килеңнээшкун, баш кемдзэн таварылгада, шын эвес чугааны өттүнери. Уругларның чугаазын хынап тургаш, кижичелдирлээр чорук угун салгаан деп түңнелди үндүрүп болур. Ынчалза-даа бо түңнел чедир шыныттынмаан дээрзин демдегеп кагза, артык эвес.

Уругларның келдирлээр чоруунуң база бир чылдагааны — өг-бүлеге шын эвес кижизидилгениң уржуу. Чижээлээрге, уругларны каржы кижизидери азы эмин эрттир чассыг кылдыр чугаалажып өстүрери. Бичии кижиниң сөс курлавыры эвээш, бодалын чедир илередип шыдавазындан база келдирлей берип болур дээрзин психиатр эмчи, эртемден И.А.Сикорский «Келдирлээшкени» деп номунда би-

жээн.

Келдирлээр кижилер эге класстарга өөренип тургаш, чугаазын улуг-ла херекке алыс-савас. А кажан назыны улгады бээрге, келдирлээр кижичугаалаанырындан ыядыр, өске кижилер оларны шоодуп, чугаазын кочулай бээринден сестип, харын-даа коргуп, келдирлээр чоруун ханыладып, хоочурай бээринге чедирип турар. Келдирлээр кижилер эш-өөрүндөн ала-чайгаар-ла хоорук, хөй-ниити черлеринче барыскавас, хагдынчак апаарын амыдыралдан эскерип болур.

Келдирлээр чорук чугаалаар органның шоолуг сайзыравааны болганда, ону эдип ап болур арга бар. Ынчаангаш келдирлээшкени кижичүрүзү чайладып, ыядыр чоруктан уштунар болза, шын, тогда чугаалаарын чедип ап болур. Келдирлээшкени эдер тускай эртемниглерни логопедтер дээр. Школа назыны четпээн келдирлээр уруглар-биле үе-шаанда

ажылды чорутканының түңнелинде оларның 70 хуузу чугаазын эдип, экижидип ап турар. Уругунуң назы-хары улгаткан тудум, келдирлээрин эдери нарын болур. Чүге дээрге оларда келдирлээри хоочураан. Келдирлээр чамдык кижилерниң келдирин эдери берге болуп турарының чылдагааннары: бирээде, олар боттары келдирин херекке албайн, эттине бээринге бүзүрө-вези; ийиде, оларның амыдыралында моондактар; үште, келдирлээшкени чайладырынга шын эвес аргаларны ажыглап турары. Келдирлээшкени чайладырынга бүзүрөвишаан, эртенги бөдүүн сула шимчээшкени кылыры эргежок чугула. Эртенги сула шимчээшкени нерв системаны быжыглаарына, хандамырын сайзырадырынга дузалаар. Кол чүүл — аарыгны ажып эртип алырда, бодунуң күжүнге, тура-соруунга бүзүрел, идегел. Шупту чүве кижиниң бодундан хамааржыр дээрзин айтып кагза, артык эвес.

Келдир эдер талазы-биле ажылды кыска хуусаада эвес, элзэн үр үеде чорудар. Келдир эдерде, баштай бөдүүн хевирден эгелзеш, эң-не нары хевирлерге чедир кичээлдер чорудар. Келдирни эдип тур үеде кичээлдерни үзүп болба долу курсту эртери албан. Логопедтерниң ажылының кол сорулгазы — хостуг болгаш аңгы чугаалаар кылдыр бичии уругларны өөөреди, чаңчыктырар. Келдирлээр чорукту эдип алырга логопедтиг ритмика — чугааның аянын шын болдурарына кичээлдерин эрттирери чугула. Ажылдың кичээлдерин чорудар тускай хөгжүм башкылары-биле сырый ажылдап, хөгжүм аялының үдээшкени-биле ырлажы болур. Хөгжүм аайы-биле чугааладыр, ырладыр мергезилгелер кичээлдер, оюннар келдирлээр чорукту эдериңге улуг идигнирип турар.

Долбан ОНДАР

Кара-Чыраа школазының логопед башкызы.

ЧУРТТАЛГА ОРАН-САВАЗЫНЫҢ АЙТЫРЫЫНГА ХАМААРЫШТЫР

Юристия тайылбыры

«ижириэн чуртталга шөлү» деп билигин коойлужулгазы тодаратпайн турар. Чуртталга кодексиинде-даа (моон Ф-тиң ЧК дээр), 2006 чылдың январь 9-тиң Чазаның №47 доктаалы-биле «Оран-саваны кижичурттал болуп, а оран-саваны кижичурттаарына ас болгаш хөй квартиралыг бажың-чүр четкен болгаш бузар азы чаартып саннаарының дугайында» дүрүмүндө ижириэн чуртталга шөлүнүн дугайында даа тайылбыр чок. Ындыг турбуже гни «эргижирээн болгаш бустур четталга бажыңнарын чайладырының иле» тус-тус федералдыг болгаш тус граммаларының аттарында-даа, судында-даа калбаа-биле ажыглап турар. де «оран-саваны эргижирээн байдалыгн тодардылганы чуртталга а ажыглаарының болгаш септээриниң иле методиктиг сүмелерде кирип тулалбан-езузу-биле парлаван).

сүмөдө оран-саваны эргижирээн «оран-саваны ханалары болгаш ва ниитизи-биле эргижирээн: дашыр—70 хуу ажыг, ханазын тус черниң лдарындан кылган ыяш бажыңнар, а ш серизи—65 хуу, кол өзек черлери үрүн хевээр болуп, оран-саванын оруун хандырып шыдаар, ыңдыг туран-сава ажыглаарының негелделерин айн турар» деп тодарадып турар.

ыг турбуже көзүлдүр-ле буступ турар чуртталга оран-саваны оран-саваны коойлу-биле эргижирээн деп санаары, хамаанчок болгай. Кижини дүвүредир — бирээде, канчап оран-саваны эргилеп санадырыл, ийде, ол оран-саванынган азы чурттаарына тааржыр өске а шөлү-биле канчап солуп алырыл?

ижириэн бажың» деп үнелелди оон чыларының дилээн барымдаалап, я тодарадыр. Үстүнде айыттыгнган 7 пунктузунга дүүштүр оран-саваталыларының чурттаарына тааржыр, ыңа таарышпас, а ол ышкаш хөйлыг бажыңны бустур четкен болгашы чаартып кылыр ужурулг деп түнелстволар аразының комиссиясы шийт-ол түнелди үндүрериниң чурумун бо одараткан. РФ-тиң Хамааты-негелдениң 254 чүүлүнүн 1 кезээнге дүүмааты кижичүрүне эрге-чагырга ор, тус чер бот-башкарылга органының

шиитпирин, кылган чүүлдерин (кылбаан чүүлдерин) судка хомудал болур.

Кызыл хоорайда бажыңны эргижирээн деп шийтпир хүлээп алыр харысалгалыг орган болза, чуртталга-хамааты болгаш үлөтүр ажыггалдың объектилериниң техниктиг байдалын шинчилээр талазы-биле ведомстволар аразының хоорай комиссиясы болур. Объектилериниң техниктиг байдалын шинчилээр талазы-биле ведомстволар аразының хоорай комиссиясының дугайында дүрүмүнүн 4,1 пунктузунга дүүштүр чуртталга бажыңын (оран-саванын) доктаамал чурттаарына таарышпас деп санаарының дугайында юридиктиг черлер (тус-тус кижилер) ведомстволар аразының комиссиясының дараазында документиленни кириер:

— чуртталга бажыңны (оран-саванын) ээзиниң азы оон даалгазын езугаар бүзүреттирген кижизиниң билдиришкени, аңаа ыңдыг билдиришкени кириеринге чүү чылдагаан болганын айтыр;

— ТР-ниң «Техниктиг четчелээшкени бюроз» КУБ-туң белеткээни бажыңның техниктиг паспортун (комиссияге кириер хүнүгө уткуштур белеткээр), бажыңның кол-кол черлериниң азы бажыңның бүрүнү-биле, азы аңгы кезектериниң эргижирээни айтыр;

— оран-саваның казаттар аайы-биле планнары болгаш кезектерин айытканы, а эргежок чугула таварылгада «Техниктиг четчелээшкени бюроз» КУБ-туң бадылааны бажыңның участогунун чингине планындан хоолганы;

— чоруттунган септелге ажылдарын болгаш кылдынып турган ажылдарның хемчээлин айытпышаан, бажыңны (оран-саванын) сөөлү үш чылдагы байдалының ниити көрүлдө актызын;

— чурттаарына таарымча чогуун дугайында хамаатыларның билдиришкенин, чагааларын, хомудалдарын;

— өске документиленни (ведомстволар аразының комиссиясының негээни езугаар).

Бир эвес эргижирээн бажыңны (квартираны) социал хөлезиге алган, тодаргайлаарга, ону хуужудуп албаан болзунарза, ол хире хемчээлдиг чуртталга шөлүн алыр эргелиг силер. РФ-тиң ЧК-ның 89 чүүлүгө дүүштүр бо кодексин 86-89 чүүлдеринде көрдүнгөн барымдаалар езугаар социал хөлезиге орган хамаатыга өске чаагайжыттыгнган чуртталга оран-саванын бээрин боттандырада социал хөлезиге бээр өске оран-сава чурттаакчылыг ол черниң байдалдарына тааржыр болгаш мурнунда ээлеп турган шөлүндөн эвээш эвес болгаш ол чурттаакчылыг черниң девискээринге турар ужурулг. Бир эвес хамаатыга мурнуку орган бажыңына шынар талазы-биле четпес оран-саваны сүмелээр болза, ол шийтпирни хомудаар эргелиг силер. Социал хөлезиниң керээзинге хамааржып турар болганда «квартиралар чок» азы «чүгле хоорайдан дашкаар черде квартиралар бар» дээн эренгей харыылар турбас ужурулг.

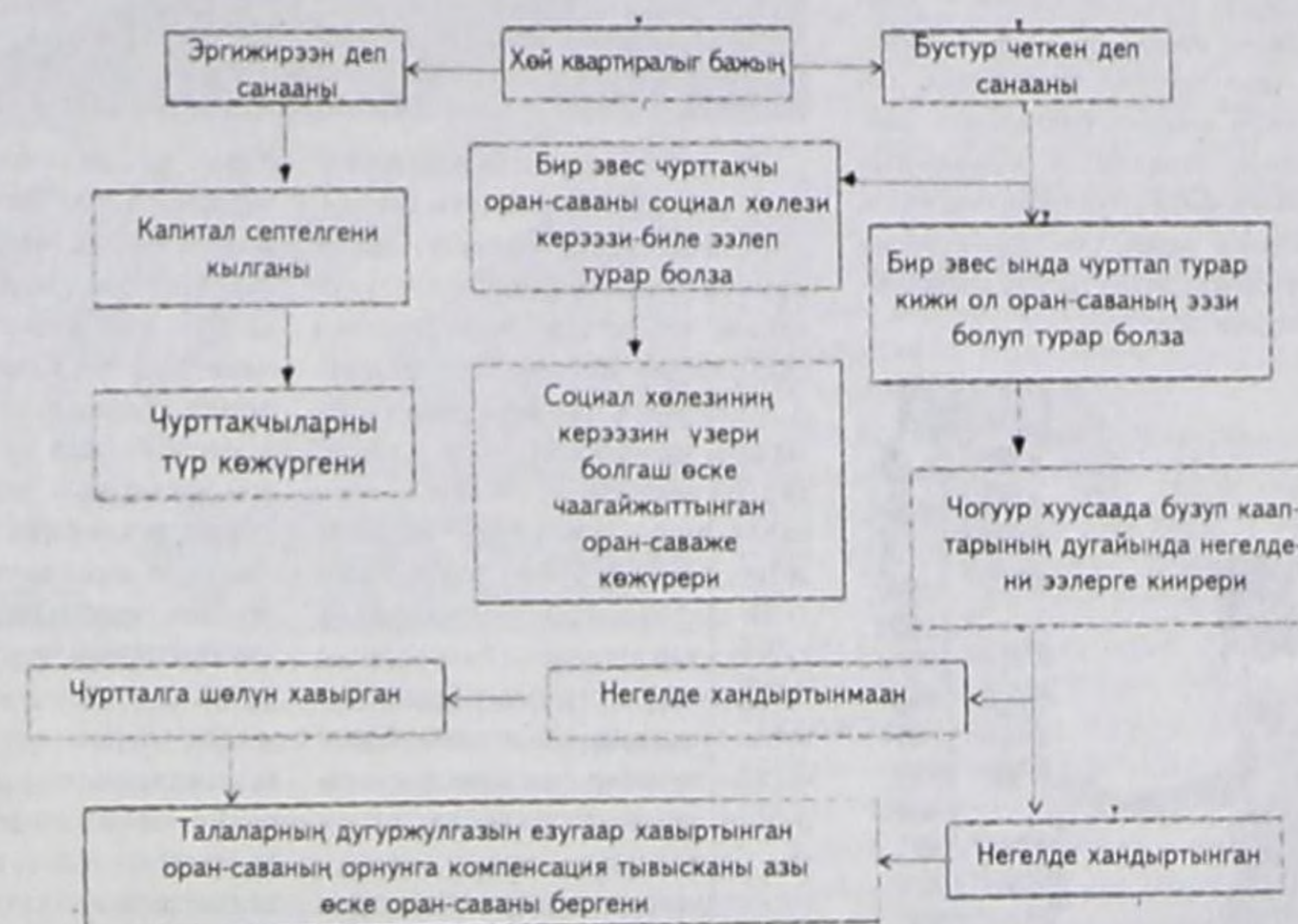
Бир эвес силер ээ болзунарза, тодаргайлаарга, квартираны (бажыңны) хуужудуп, садып, белекке азы салгал дамчып алган болзунарза, РФ-тиң ЧК-ның 32 чүүлүнүн 10 кезээнге дүүштүр хөй квартиралыг бажыңны бустур четкен болгаш бузар ужурулг азы чаартып кылыр деп шийтпир хүлээп алдыгн болза, ол шийтпирни хүлээп алган

орган (ол бажыңга хамаарыштыр тургустунган ведомстволар аразының комиссиясы, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, Россия Федерациясының субъектизиниң күүсекчи эрге-чагырга органы азы тус чер бот-башкарылга органы) ол бажыңда чуртталга оран-саванын ээлеринден ону айыттыгнган хуусаада боттарының акша-хөргөнгиниң күсели-биле бузарының азы чаартып кылырының дугайында негелдени кириер.

Бир эвес чуртталга оран-саванын ээлерин көрдүнгөн хуусаада хөй квартиралыг бажыңны буспаан азы септевээр болза, тус чер бот-башкарылга органы бустур четкен бажыңны турары чер участогун муниципалдыг хереглелге хавыраарының дугайында (бир эвес муниципалдыг тургузугун девискээринге хамаатыларның амы-тынын болгаш кадыкшылын хандыраар органы магадылавайн турар

чуртталга бажыңы чок болза) шийтпирни хүлээп алыр, муниципалдыг тургузугун өнчүзү болуп турар оран-савадан аңгыда, оран-сава бүрүзүн садып алырының аргазы-биле ону күүседир. Бустур четкен хөй квартиралыг чуртталга бажыңындан чуртталга оран-саванын садып алырының чурумунга РФ-тиң ЧК-ның 32 чүүлүнүн 10 кезээнге дүүштүр РФ-тиң ЧК-ның 32 чүүлүнүн 1-3,5-9 кезектериниң нормаларын ажыглаар. Хуужуттунган чуртталга бажыңны ээзи талааларның дугуржулгазын езугаар доктааттыгнган түнү азы өске оран-саваны компенсациясы-биле кады алыр. Амыдыралдан алгаш көөрге, эргижирээн бажыңның өртээниң чингиден оон акшазы-биле ыңдыг бажың садып алыры барык болдунмас.

Ону схемалар көргүзүрге мындыг болур:

Ынчангаш бир эвес силер эргижирээн азы бустур четкен бажыңда чуртталга турар болзунарза, чаа бажыңче көжери-биле схемада айыттыгнган хөдөлүшкенин барымдаалаар ужурулг силер. Бо чүүлде айыттыгнган Кызыл хоорайда комиссия билдиришкенин дараазында адреске хүлээп ал турар: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, каб. 102, 8 шактан 17 шакка чедир, дыштаныр хүннери суббота, воскресенье. Билдиришкенин комиссия даргазы Борис Иванович Очурнуң адынга кириер.

Ында чүгле чуртталга оран-саваларының ээлерин эвес, социал хөлезилелдин керээзин езугаар чуртталга оран-саванын хөлезилеп турарлар чуртталга турар хөй квартиралыг бажыңны доктааттыгнган чурум езугаар бустур четкен болгаш бузар азы септеп кылыр деп түнел үндүрериниң эрге-хоойлу үндүзүннери РФ-тиң ЧК-да көрдүмз. Ону барымдаалааш, ыңдыг хөй квартиралыг бажыңда чуртталга оран-саваларының ээлериниң чуртталга эргелерин хандыраары-биле холбашкан маргылдааларны сайгарып тура, суд чуртталга оран-саванын өнчү ээзинден садып алырының аргазының дугайында азы оон садып алыр өртөөн кириштиришпаан, өске чуртталга шөлүн тыпырының дугайында РФ-тиң ЧК-ның 7 чүүлүнүн 1 кезээнде нормаларын барымдаалаар эргелиг

болур (2009 чылдың 07.02-де РФ-тиң Дээди судунун пленумунун «Россия Федерациясының чуртталга кодексин ажыглап турар үедө суд ажыл-чорудулгазына тыпысып келир чамдык айтырылганың дугайында» №14 доктаалы).

Бир эвес силерде бо темага хамаарышкан айтырылгар бар болза, «Россияның юристер ассоциациясы» ниити-россия хөй-ниити организациясының регион салбырының юристеринге кээп, халас юридиктиг сүмени ап болур силер. Олар дараазында адрестерде хамаатыларны хүлээп ал турар:

1. Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 7 «е», Хөй хүлээлгелиг төп, сонга №12, 9 шактан 17 шакка чедир, субботада, улуг-хүнде дыштаныр.

2. Тываның күрүне университетиниң юридиктиг факультетиниң юридиктиг консультациясы, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 5 (херим иштинде), 15 шактан 17 шакка чедир, субботада, улуг-хүнде дыштаныр.

Светлана ТУЛУШ,
Росдазының Тыва Республика талазы-биле эргелелин удуруткучу,
«Россияның юристер ассоциациясы» ниити-россия хөй-ниити организациясының регион салбырының кижигүнү.

ӨЗЭЭ БЫЖЫГ ӨГ-БҮЛЕЛЕР

нь айда Кызыл хоорай-ың чурттаакчылары хөй-ле терни көргөн. Оларның ан Бүгү-делегейниң өг-бүлелер камгалалының хүнүгө аткан концертти онзалалзе чогуур. Ону ТР-ниң Өг-бүлелер херектериниң талазы-артаментизи организастаан. ментиниң культура килдизилдакчызы, концерттин уран уткучузу Наталья Монгуштуң ин езугаар тургускан профессионал артистерни-мей ханы утка-шынарлыг күүселделер дыка бедик е болганын көрүкчүлөр ч. Бот-тывынгыр артистер турар деп кижичи эскербес, бүрүзүн диңмиттиг адышыннары уткуп, үдөп турду. тиң программасында күүүрүзү хүнүн темазына аарышкан. Сценада «Аас-

кежиктиг өг-бүлелер — Тывавыстың сайзыралы» деп бижээш, аскан. Экранда аас-кежиктиг өг-бүлелер, ие-чаштар дугайында көргүзүп турар. Ыры, шүлүктөрү темага таарыштыр шилээн. Күүселделер тергилл. Телевидениениң «Хөгжүмнүг байыр» деп дамчыдылганыга бо-ла көстүп кээр кватер (Эзир-оол Монгуш, Наталья Монгуш, Наталья Чүлдүм, Кертик-оол Данзын) «Өг-бүлениң кежик-чолу» деп ырыны дыка-ла чарашырлаштылар. Бо бичи коллектив, шынап-ла, көрүкчүлөргө ынакшылын шагда-ла чаалал алган. Чаа-чаа ажылдары-биле чонун өөртүп турар. Мергежилге езулг бердинген, кайгамчык салым-чаяаныг ыраажылар, хөгжүмчүлөр-дир. Олардан ам-даа чаа-чаа ырларны манаар бис.

Урулгарның танцы театры «Али-

са» — хөйүнү кичээнгей болгаш сонургалын бүзүрелдин-биле чаалап ап, ады алгып оран коллектив. Бичи урулгарның чалтанчыг танцыларын концерттерге бо-ла көрүп болур. Өөредилге назы четпээн урулгарының өөредилге төвүнүн башкылары Е.Хрипунова, О.Самойленко оларның чаштар-биле кызымаккай ажылының түнели ол-дур. Оон аңгыда сөөлүг үедө Кадеттер школазының сургуулдары бо-ла сценаже үнүп турар апарганын көрүкчүлөр эскерген боор. Ниити ырлар мөөрейинге база олар эки киришкенин сактып ормен. Бо удаада олар улуг улус-биле каттышкаш, «Тыва эрлер» (сөзү Э.Михитти) деп ырыны хор-биле диңмителдир күүсеттилер.

Аңгы-аңгы кожууннардан келген бот-тывынгыр артистерниң күүсел-

делери чараш болду. Чижээлээрге, Барыын-Хемчиктен башкы сааяларның өг-бүлели хөй ажы-төлдүг. Өг-бүлелер «Төрөөн чуртум» деп ырыны орус дылга хор-биле күүсетти. Ак-Довурак хоорайдан билдингир ыраажы Айсуу Монгуштуң удурутлугазы-биле хоорайның Өг-бүлениң болгаш урулгарының социал камгалал төвүнүн ажылдакчыларының «Төрөөн чурт чү-ден эгелээрл?» деп ырыны тергин күүсеткен. Өвүр кожуундан уран чүүл ажылдакчылары херектериниң өг-бүлели, Ак-Довурактан ооржактарың өг-бүлели, Эрзинден өскүс урулгары азырап өстүрүп турар күжүгеттериниң өг-бүлели көрүкчүлөргө сонургал, хүндүткелдин чаалап алдылар.

Кызылдың уран чүүл колледжиниң чанында уран чүүл школазы-

ның өөреникчилери башкызы Алла Саратовкинаның удуртулгазы-биле хөйүнү ырын («Дагларым») бедик деңгелге күүсетти (солизи Шыңгыраа).

Уран номчулга улуг сонургалда дээрзи билдингир. Бо удаада Эрзинден Анжела Нурсат, Кызылдан башкы Чечена Калындүү талантызы-биле көрүкчүлөргө уран сөс-биле бараан болду. Концерт Перинаталдыг төптүн эмчилериниң «Россия моя и Тува моя» деп ырызы-биле доозулду. Көрүкчүлөр үр-ле адыш часкап, бот-тывынгыр артистерге өөрүп четтиргенин илередип турду.

Өг-бүлелер болгаш урулгар херектериниң талазы-биле департаментиниң ажылдакчыларына байырлалда мындыг ховар белек — солун концертти бараалгатканы дээш четтирдивис. Өскелерге төлөпиг үлөгерчижекте көргүстүнер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чоннуң кадык камгалалы

«МЕДСТАР» СИЛЕРНИ МАНАП ТУР

«Караң огу дег камна!» Кижиге эң үнелиг чүүлү камгалал арттырып алыры-биле ол домакты ажыглаар бис. Мындыг уткалыг үлегер сөстөрүн, ханы уткалыг домактарны кайы-даа дылга эскерип болур, ооң кол утказы — кижиниң карааның көөрү дег үнелиг чүве чок. Ол дээрже долгандыр турар амыдыралга өөрүүрү, чуртталганың янзы-бүрү өңнеринге таалаары-дыр. Ынчангаш караа дээш кижиге кара чажындан сагыш салыр ужурлуг.

Бистиң караавыс шоо үрелбезин дээш бичи чорувуста ада-иелери-вис сагыш салып чораанын утпаан бис. Олар ажы-төлүн карак эмчизинге доктаамал чедирип, «чыда ном номчува», «караңгыда онаалгаң кылба» деп чагып чораан. Сөөлгү чылдарда «караң камна — компьютериң өжүр» деп турар апарган. А ындыг турбуже боттары-вис хун бүрүнүң ажил-херектеринге чай-зырааш, караавысты хынадырын чыл-чылы-биле утуп турар бис, карак эмчизинге чедип, ооң арга-сүмезин алыр минута безин тыппас апарганы-вис чажыт эвес.

Бо айтыргыларны шын шиитпир-лээр улуг дузаны Алексей Доткан-оолович Ооржак силерге, эргим номчукчулар, бодунуң тургузуп алганы «Медстар» карак шилиниң садыгларын дамчыштыр чедирер. А.Д. Ооржак дээрже амгы үениң ажил-херекчи кижилерниң көскү төлээзи-дир, ол үени кончук үнелээр болгаш карак эмчизинге кирер, хыналда эртер, эмчиниң бижип берген кара-аның шилин шилип тургаш, оон-на садып алыр аргаларны биске чаңгыс черде мөөңнөп тургузуп берген бу-янныг кижиге-дир. «Медстарга» барып чораан кижилер ооң ажылдакчыла-рының эвилең-ээлдээн, делгеттин-ген барааннарның хөй янзылыын, чиигелделер көргүзөр аргаларның эвээш эвезин магадаар.

Алексей Доткан-оолович бө-дүүн ишчилер дээш доктаамал са-гыш салып чоруур деп дидими-биле чугаалап болур. Чижээ, машина башкарыкчыларынга ылаңгыя дү-неки үеде орукту тода көргүзөр

карак шилдери-биле чонга дуза чедирерин ол планнаан. Чолаачы кижини билбес эвес силер, ол дүне-даа, хүндүс-даа ырак орукка чоруур, караңгы үеде уткуштур кел чоруур машиналарның карактарының чырык одунга шыдажыр ужурга таваржыр, а хүндүсү үеде хүннүң херелдери ооң карактарын чылчырыктадыр... Оларга тускай карак шилдерин «Мед-стар» деп карак шилиниң садыглары сүмелеп турар. Оларны ажыглаарга чолаачыларның туруп могааны чидер, карааның көөрү экижири.

Ол ышкаш ол садыгдан хүн херелдеринден камгаланыр эң чараш карак шилдерин, аңгы-аңгы линзаларны садып ап болур, карак шилин шыгжаар халты болгаш өске-даа хөй-хөй чүүлдерни садыгжылар силерге сүмелээр.

Карактарыңарның көөрү эки болзун дээш амдыгааштан сагыш салыңар! «Үе чок» деп чылдагаан-навай, «Медстар» деп карак шили-ниң садыгларыңа кирип, сонуургап көөрүнче чаладывыс. Ол садыглар Кызыл хоорайда дараазында адре-стерде турар:

Комсомольская кудумчузу,
23. телефону: 2-29-30.

Кечил-оол кудумчузу, 18.
телефону: 6-05-27.

Садыг төвү «Пять звезд»,
2-ги каът.

Садыг төвү «Гермес»,
2-ги каът.

Чарлалдар

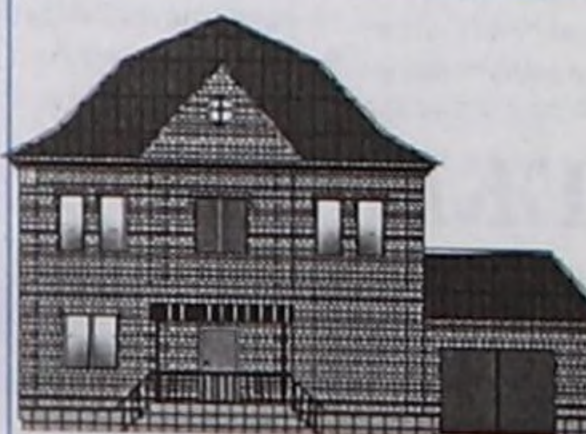
Бай-Тайга кожуунуң Шуй сумуздун 20 км ыракта «Дустуг-Хем» аржааны дыштаныкчыларны чалап тур. Тур када чурттаар манзадан кылган чадырлар, майгын тигеринге белеткеп каан черлер, арыглары черлер бар.

Эмнеп болур аарыглары: нерв системазы (остеохондроз), чүрек-дамыр системазы болгаш шимчээшкин органнары, чем хайылдыр органнар (гастрит болгаш хырында оюлганнар), хер-рээженнер аарыглары.

Бир төлээр дадывыры: улуг улуска — 350 руб.

бичи улуска — 150 руб.

Аржаанның администрациясы.

Садып алырының дугайында
«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң
8-905-920-41-01, 8-923-547-30-60,
телефон/факс (39422)4-85-29.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбел-чин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустун-ган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Тываның буддисте-риниң каттыжышкы-ны биле Орифлеймниң «ААС-КЕЖИК СИСТЕ-МАЗЫ» команда XIV Өндүр Далай-Ламаның чырык черге бодараан хүнүңге тураскаадып, SMS-дыңнадыглар ак-циязын эрттирип тур.

2013 чылдың июль
5-ке чедир 8-923-544-70-11 дугаарже «Аас-кежик дээрже...»

сөстөрүнүң уламчызын чорудупкаш, Тываның буддистериниң катты-жыышкынындан бе-лекти ап ал. SMS-дыңнадыгларның авторларының эң солү 10 домактары Кызыл хоорайның улуг баннер чарлалдарың бижиттинер. Тайылбыр алыр тел: 8-923-544-70-11.

Хөглүг болгаш солун-на-дыр

(Баштак аяны-биле)

Авыралдыг бурганнарлыг тандыларның
Алдан, чеден хемин кежи, артын ашкан.
Кара бажы көгергиче ошкашкылаан
«Кадын кыстар, хаан оолдар» чыгып алгаш,
Арын көржүп, амырлажып, аяк шай аартап,
Азар-шээр чок хөөрежирге, солун-на-дыр!

Аразында эртем-билиг далайының
Эрин ажыр өөренген буянныглар:
Ажыл-иштиң маадырлыг хоочуннары,
Эртемденнер, чогаалчылар, оон-даа өске...
Саазыңа бижип оргаш, четчелээр дээш
Салаа баяп сактыры-даа болдунмас-тыр.

Каш-ла санныг чурттап эрткен чылдары-вис
Карактарга ол-ла олчаан чуруттунуп,
Дүүн чаа-ла эрткен ышкаш көстүп кээр-дир.
Дүмбей дүн-даа, алдын хүн-даа солангылааже
Кожалаштыр оруп алгаш, баштактанчып,
Кожаннажып ырлажырга, хөглүг-ле-дир.

Каттырынчыг оюн-баштак улам киткеп,
Халыын чылдар катап эргип, сагыш ханар.
Чечек сунчуп, карак басчып, болчаг орта —
Сесерликтин кезээлерин ырлашкылап,
Ынакшылда, назын харда кызыгаар чок
Ындын алчып, аныяксий бергилээр бис...

Амыдырал-чуртталгага чүү-даа турар:
Ажы-төлдүн авазындан, ачазындан,
Кады кыраан эжинейден чарылганнар
Кара бажы, кастыктары көгергиче
Карак чажы төнгүжеге түрег көргөн
Кара баары саргып чоруур өгбелер хөй!..

«Алдан хардан өрүлөр» — деп ады алгаан
Аян туткан «артистерлиг» клубтыва
Өөрлерим! Адап-сурап чедип келгеш,
Өңүктежи, ойнап-хөглөп шайлаалыңар.
Өөрүшкү-маңнайыңар хөй-аът киискип,
Өшпес оттуг чула кысып тейлээлиңер!

Сарыг-оол САНЧЫ

Кызыл хоорай.

Телевирлиг парлаан.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура,
өөредилге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09,
реклама килдизи — 8-923-383-78-88, окулга — 2-03-87, үлетпүр
— 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8251. Чагыт 73. Номериң парлагже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары,
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.